

บทที่ ๒

การใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมสมัยพุทธกาล

ภาษาที่ใช้ในสมัยพุทธกาล มีภาษาบาลีและมีภาษาอื่น ๆ คือภาษาท้องถิ่นอินเดียนั้น ใช้แตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่ ภาษาที่เราเรียกกันว่าภาษาบาลี เดิมก็คือ ภาษามคธ คือ ภาษาที่คนใช้พูดกันในแคว้นมคธ และพระพุทธองค์ก็ทรงสั่งสอนธรรมด้วยภาษามคธ สาเหตุที่ทรงใช้ภาษามคธ ก็เพราะแคว้นมคธเป็นแคว้นใหญ่ เมื่อทรงประกาศพระศาสนา ก็ทรงเริ่มประกาศที่แคว้นมคธ จึงทรงเลือกภาษามคธเป็นภาษากลางในการสั่งสอน แม้ว่าไปอยู่ในถิ่นอื่น พระพุทธองค์ จะทรงแสดงพุทธธรรม หรือพระภิกษุจะแสดงพุทธธรรม จะพูดกันด้วยภาษาถิ่นอื่น ๆ ก็ตามแต่เมื่อจะนำเรื่องที่เผยแผ่พุทธธรรมกันนั้น มาบอกเล่ากันในกลุ่มพระภิกษุสงฆ์ด้วยกัน หรือพระพุทธองค์ทรงนำเรื่องที่แสดงในที่ต่าง ๆ มาตรัสสอนแก่พระภิกษุ หรือแก่พระอานนท์เถระ ก็ต้องแสดงด้วยภาษามคธ เพราะพระสงฆ์ท่านก็มักอยู่กันเป็นจำนวนมากในแคว้นใหญ่ ๆ เช่น มคธ ก็เลยใช้ภาษามคธ ซึ่งรายละเอียดจะกล่าวเป็นลำดับไป

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมสมัยพุทธกาล

การเผยแผ่พุทธธรรม เป็นสิ่งที่ชาวพุทธใช้ในการดำรงชีวิตอยู่ตลอดเวลา ในชีวิตประจำวัน ที่แต่ละคนเกี่ยวข้องอยู่ พุทธศาสนิกชน หรือสังคมจะอยู่ในสภาวะการณ์ใด ซึ่งพุทธศาสนิกชนหรือสังคมนั้น ก็มีได้อยู่ในภาวะที่หยุดนิ่ง แต่มีการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมอยู่ตลอดเวลา การศึกษาในบทนี้จึงเป็นการศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม ดังที่ผู้วิเคราะห์วิจัยได้ศึกษาค้นคว้ามา ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ การใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมจากพระไตรปิฎก

เนื่องจากปัจจัยของ คำว่า“การเผยแผ่พุทธธรรม”ในภาษาบาลี ที่เป็นศัพท์บัญญัติเฉพาะในพระไตรปิฎก มิได้ถูกบัญญัติขึ้นโดยตรง แต่อย่างไรก็ตาม“การเผยแผ่พุทธธรรม”ก็อยู่ในพระไตรปิฎกในลักษณะที่เป็นเรื่องราวหรือเป็นหมวดหมู่ ที่เกี่ยวกับภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม ตามคำอธิบายเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธธรรมอย่างในปัจจุบัน แต่กระนั้น พฤติกรรมการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมก็มีอยู่ เนื่องจาก ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นปกติในชีวิตประจำวันของพุทธศาสนิกทุกคน ไม่เว้นแม้บรรพชิต หรือคฤหัสถ์ อีกทั้งแต่ละบุคคลก็ทำการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมอยู่แทบตลอดเวลา โดยปรากฏในรูปของหลักธรรม และเนื้อหาเรื่องราวที่หลากหลาย การศึกษาปัจจัยการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม จากมุมมองทางพระพุทธศาสนา

จึงเป็นการศึกษาโดยรวม จัดกลุ่มจากหลักธรรมะ คำสอนทั้งหลายในพระพุทธศาสนา ที่มีความเกี่ยวข้องกับการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม เพื่อให้เห็นปัจจัยเกี่ยวกับการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม

ตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาได้แบ่งกิจกรรม หรือกรรมที่บุคคลกระทำได้เป็น ๓ ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ที่เรียกว่า กายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม การศึกษาที่เกี่ยวกับปัจจัยการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม ส่วนใหญ่จึงอยู่ในส่วนที่เป็นการกระทำทางวาจา หรือ วาจากรรมได้แก่ การพูดต่าง ๆ เป็นหลัก จากการศึกษาเชิงสำรวจสัมภาษณ์ กิจกรรมของพระธรรมกถึก ที่จัดเป็นการเผยแผ่พุทธธรรม หรือที่เกี่ยวกับวาจากรรม จึงได้แก่ หลักปฏิบัติ หรือหลักธรรมะเกี่ยวกับการแสดงธรรมะ ปาฐกถา หรือการพูดเป็นสำคัญ ซึ่งสามารถสรุปรวมลงเป็นหลักการได้ ๒ แนวทาง คือ

๑) แนวทางเกี่ยวกับการแสดงธรรมะหรือการพูดที่ให้ปฏิบัติ

๒) แนวทางเกี่ยวกับการแสดงธรรมะหรือการพูดที่ให้ละเว้น

ดังพุทธดำรัสที่ว่า “เรากล่าววชิสมัจฉา (ความประพาสทางวาจา) ไว้ ๒ อย่าง คือ วชิสมัจฉา ที่ควรเสพ^๑ และวชิสมัจฉาที่ไม่ควรเสพ”^๒ ฉะนั้นจากแนวทางเกี่ยวกับการแสดงธรรมะหรือการพูดที่ให้ปฏิบัติ เช่น วชิสุจิริต ๔^๓ วาจาสุภาชิต^๔ สรรวมวาจา^๕ สัมมวาจา^๖ เป็นต้น ส่วนแนวทางเกี่ยวกับการแสดงธรรมะหรือการพูดที่ให้ปฏิบัติด้วยการละเว้น เช่น ศีลข้อ ๔ ในศีล ๕ และศีล ๘^๗ ในกุศลกรรมบถ ๑๐^๘ รวมทั้งวชิสุจิริต ๔^๙

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๗๔/๕๑๕.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๔/๒๙๐.

^๓ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒.

^๔ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘-๓๑๐., อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

^๕ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๗-๒๕๘.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๗๒.

^๗ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๐๓/๓๒๕.

^๘ ขุ.ชา.สุมุขี. (ไทย) ๒๘/๘๑/๔๖.

^๙ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๘/๒๑๒.

นอกจากนี้ ยังปรากฏอยู่ในพระสูตรอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น มุสาวาทิ-อมุสาวาทิสูตร^{๑๐} ปิสุณา-อปิสุณาสูตร^{๑๑} ผรุส-อผรุสสูตร^{๑๒} สัมผัสปปลาป-อสัมผัสปปลาปสูตร^{๑๓} อัตถันตปสูตร^{๑๔} สาเลยยกสูตร^{๑๕} พุทธานิสูตร^{๑๖} อรณวิภังคสูตร^{๑๗} กถาวัตถุสูตร^{๑๘} เป็นต้น ทั้งที่ปรากฏในธรรมบท เถรคาถา อปทาน และชาดก อีกจำนวนมาก กล่าวโดยภาพรวม ปัจจัยการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม ในแนวคิดมุมมองทางพระพุทธศาสนาอยู่ในส่วนที่เป็นระบบจริยธรรม เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับตัวพระธรรมกลีเอง รวมทั้งชาวบ้านด้วย หรือกล่าวได้ว่ามีความเกี่ยวข้องทั้งในระดับสังคมและในระดับปัจเจก โดยสามารถจำแนกแนวคิดออกเป็น ๒ แนวทาง ได้แก่

๑) แนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธธรรม สำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม และ ๒.) แนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธธรรมในการปฏิบัติ เพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง โดยทั้ง ๒ แนวทางนี้มีหลักการที่นำไปสู่หลักปฏิบัติที่สำคัญ เกี่ยวกับการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมใน ๒ แนวทางคือ

๑) แนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติ และ

๒) แนวทางปฏิบัติที่ให้ละเว้น

เนื่องจากการอยู่ร่วมกันในสังคม บุคคลย่อมต้องมีการสื่อสารธรรมะซึ่งกันและกัน จึงจัดประเภทการเผยแผ่พุทธธรรม ในการอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นการเผยแผ่พุทธธรรมกับบุคคลอื่น ซึ่งจำแนกได้ ๓ ประเภท คือ

๑) การอยู่ร่วมกันในสังคมของคฤหัสถ์

๒) การอยู่ร่วมกันในสังคมของภิกษุ

๓) การอยู่ร่วมกันในสังคมทั้งคฤหัสถ์และภิกษุ

ประวัติความเป็นมา และพัฒนาการของภาษาบาลี ภาษาบาลีคำว่า บาลี มาจากคำว่า ปาลี (Pali) “ปาลี” สำเร็จรูปมาจากศัพท์ว่า “पाल” ธาตุ แปลว่า “รักษา” ลง ณี ปัจจัยในนามกิตก์ ปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ ให้ลบ ณ ทิ้งเสีย เมื่อประกอบกันจึงมีรูปเป็น “ปาลี” หรือคำไทย เรียกว่า “บาลี” หมายถึง ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์เอาไว้ ซึ่งมีรูปวิเคราะหว่า “พุทธวจน ปาเลตติ ปาลี” แปลว่า

^{๑๐} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๖.

^{๑๑} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๗.

^{๑๒} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๗.

^{๑๓} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๗.

^{๑๔} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๘/๓๐๖-๓๐๘.

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๔-๔๗๗.

^{๑๖} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๔/๓๕๗.

^{๑๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๓-๓๔๑/๓๙๐-๔๐๑.

^{๑๘} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๖๘/๒๗๐-๒๗๒.

“ภาษาใด ย่อมรักษาไว้ ซึ่งพระพุทธรูป เหตุนี้ ภาษาที่ชื่อว่า ปาลี” ภาษาบาลี เป็นภาษาที่เก่าแก่ ภาษาหนึ่งในตระกูลอินเดีย-ยุโรป (อินโด-ยูโรเปียน) ในสาขาย่อย อินเดีย-อิหร่าน (อินโด-อิเรเนียน) ซึ่งจัดเป็นภาษาปรากฤตภาษาหนึ่ง เป็นที่รู้จักกันดีในฐานะเป็นภาษาที่ใช้บันทึกคัมภีร์ใน พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เช่น พระไตรปิฎก เป็นต้น โดยมีลักษณะทางไวยากรณ์ และคำศัพท์ที่ คล้ายคลึงกับภาษาสันสกฤต ไม่มีอักษรชนิดใดสำหรับใช้เขียนภาษาบาลีโดยเฉพาะ มีหลักฐานจารึก ภาษาบาลีด้วยอักษรต่าง ๆ มากมายในตระกูลอักษรอินเดีย เช่น อักษรพราหฺมี อักษรเทวนาครี จนถึง อักษรล้านนา อักษรขอม อักษรไทย อักษรมอญ แม้กระทั่งอักษรโรมัน (โดยมีการเพิ่มเครื่องหมาย เล็กน้อย) ก็สามารถเขียนภาษาบาลีได้

ภาษาบาลีมีลักษณะเฉพาะตัวคือ คำทุกคำ (ยกเว้นจำพวกอพยยศัพท์) ไม่ว่าจะเป็น คำนามหรือคำกริยา ล้วนแต่มีรากศัพท์ หรือผ่านการประกอบรูปศัพท์ทั้งสิ้น ไม่ใช่จะสำเร็จเป็น คำศัพท์เลยทีเดียว และเมื่อจะนำไปใช้จะต้องมีการแจกรูปเสียก่อน เพื่อทำหน้าที่ต่างๆ ในประโยค เช่น เป็นประธาน เป็นกรรม เป็นต้น

กำเนิดและความเป็นมาของภาษาบาลี พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในประเทศอินเดีย ท่ามกลางเจ้าลัทธิทั้งหลาย ในสมัยนั้น ภาษาที่ประชาชนใช้เป็นสื่อในการสื่อสารในสมัยนั้นก็มีมาก พระองค์ทรงเลือกภาษาที่ประชาชนส่วนมากใช้ในการประกาศพระพุทธศาสนา มีหลายคนตั้ง ข้อสังเกตว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาอะไรกันแน่ในการประกาศพระพุทธศาสนา ในหมู่ชาวพุทธ บางส่วนให้ทัศนะว่าภาษาบาลีมีถิ่นกำเนิดจากแคว้นมคธ ในชมพูทวีป (ประเทศอินเดีย) และเรียกว่า ภาษามคธ หรือ ภาษามาคธี นักภาษาศาสตร์บางท่านมีความเห็นว่า ภาษาบาลี (มคธี) เป็นภาษาทาง ภาคใต้ของอินเดีย บางท่านเห็นว่า เป็นภาษาทางตะวันตกของอินเดีย และเป็นคนละภาษากับภาษา จารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช ส่วน Mr. T.W. Rhys Davids ประธานสมาคมบาลีปกรณ์ให้ทัศนะว่า ภาษาบาลีน่าจะมีรากฐานมาจากภาษาของชาวโกศล โดยให้เหตุผลว่า สถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้า อยู่ที่แคว้นโกศล ภาษาแม่ของพระพุทธเจ้าก็คือภาษาของชาวโกศล

จึงสรุปได้ว่าภาษาบาลี ไม่ปรากฏที่มาที่ชัดเจน และเป็นที่ถกเถียงเรื่อยมาโดยไม่มีข้อสรุป พระพุทธโฆสจารย์พระอรธเถาจารย์ผู้มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ อธิบายว่าภาษาบาลีเป็น “สภานิรุตติ” คือภาษาที่พระพุทธเจ้าตรัส พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมด้วยภาษาบาลี เพราะในสมัย นั้น ประเทศอินเดียมีภาษาหลักอยู่ ๒ ตระกูล คือ ภาษาปรากฤต และ ภาษาสันสกฤต ภาษาปรากฤต แบ่งย่อยออกเป็น ๖ ภาษา คือ

ภาษามาคธี ภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ในแคว้นมคธ

ภาษามหาราษฎร์ ภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ในแคว้นมหาราษฎร์

ภาษาอรธมคธี ภาษากึ่งมคธี เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภาษาอารขปรากฤต

ภาษาเศารนี ภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ในแคว้นเศารเสน

ภาษาไปศาจี ภาษิปีสจ หรือภาษาชั้นต่ำ และ

ภาษาอปกรังศ ภาษาปรากฏตรุ่นหลังที่ไวยากรณ์ได้เปลี่ยนไปเกือบหมดแล้ว

ภาษาบาลี ใช้ถ่ายทอดเผยแผ่และบันทึกพุทธพจน์เรื่อยมา จนกลายเป็นภาษาที่ใช้เป็นหลัก ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีพระไตรปิฎกเป็นต้น ในการเขียนภาษาบาลีไม่มีอักษรชนิดใดสำหรับใช้เขียนโดยเฉพาะสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นอักษรมาคธี แต่สามารถประยุกต์ใช้กับภาษาของประเทศนั้น ๆ ที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่ถึง เช่น พระพุทธศาสนาเผยแผ่ถึงประเทศไทย ก็ใช้อักษรไทยเป็นต้น

พัฒนาการของภาษาบาลี สำหรับ ภาษาบาลี มีวิวัฒนาการมายาวนาน มีการใช้ภาษาบาลีเพื่อบันทึกคัมภีร์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นจำนวนมาก Wilhem Geiger นักปราชญ์บาลีชาวเยอรมัน ได้เขียนหนังสือในสมัยศตวรรษที่ ๑๙ คือ Pali Literatur โดยแบ่งวิวัฒนาการรูปลักษณะของภาษาบาลีไว้ ๔ ยุคคือ

ยุคคาถา (Gatha Language) บาลีที่ใช้ในยุคนี้ ได้แก่ ภาษาที่ท่านประพันธ์เป็นคาถา หรือร้อยกรอง คำศัพท์มีลักษณะเหมือนภาษาอินเดียโบราณ เพราะการใช้คำยังเกี่ยวข้องกับภาษาไวทีกะที่ใช้บันทึกคัมภีร์พระเวท

ยุคร้อยแก้ว (Prose Language) ได้แก่ภาษาร้อยแก้ว ที่มีในพระไตรปิฎกตั้งแต่ที่ทราบกันแล้วว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ส่วนมากเป็นประเภทร้อยกรองและคติพจน์สั้นๆ ซึ่งเป็นลักษณะของร้อยกรอง นักปราชญ์ส่วนมากมีความเห็นว่า บทร้อยแก้วในพระไตรปิฎกนั้นเดิมเข้ามาในภายหลัง เพราะรูปแบบเป็นภาษาอินโดอารยันสมัยกลาง แตกต่างจากสันสกฤตแบบพระเวทอย่างสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้ ภาษาในพระไตรปิฎกจึงเขียนในยุคนี้

ยุคร้อยแก้วระยะหลัง (Post-canonical Prose Language) เรียกชื่ออีกอย่างว่า “ร้อยแก้วรุ่นอรรถกถา” ได้แก่ บทร้อยแก้วที่แต่งขึ้นทีหลัง โดยพระอรรถกถาจารย์ต่าง ๆ นับว่าเป็นช่วงระยะเวลาหลังพระไตรปิฎก ราวศตวรรษที่ ๕ เป็นต้นไป ดังตัวอย่างในคัมภีร์ เนตติปกรณ์ มลีนทปัญหา วิมุตติมรรค และวิสุทธิมรรค เป็นต้น

ยุคร้อยกรองประดิษฐ์ (Artificial Poetry) ภาษาที่ใช้ในยุคนี้เป็นการผสม ผสานระหว่างภาษาเก่าและภาษาใหม่ กล่าวคือคนแต่งสร้างคำใหม่ๆ ขึ้นใช้เพื่อให้ไพเราะดูและสวยงามและเหมาะสมกับการเวลาในช่วงนั้น ๆ สาเหตุที่เปลี่ยนชื่อจาก ภาษามาคธี เป็นภาษาบาลี ภาษามาคธี หรือ ภาษามคธ เป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สั่งสอนประชาชน ครั้นต่อมาพระพุทธศาสนาได้มาเจริญแพร่หลายที่ประเทศศรีลังกา ภาษามาคธีได้ถูกนักปราชญ์แก้ไขดัดแปลงรูปแบบไวยากรณ์ให้กระทัดรัดยิ่งขึ้น จึงมีชื่อใหม่ว่า “บาลี” หรือ ภาษาบาลี เป็นภาษาจารึกพระไตรปิฎก ดังที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นธรรมดาของภาษาที่มีวิวัฒนาการไปตามกาลเวลา ทำให้ภาษามีการเปลี่ยนแปลง

ภาษาบาลีก็เป็นเช่นเดียวกัน มีการวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่“ภาษามาคธี”กลายชื่อเป็น“ภาษาบาลี”ไว้ดังนี้

๑) ด้วยระยะเวลาที่ผ่านมาจนถึง ๒,๕๐๐ ปี หลักภาษาและถ้อยคำสำนวนของภาษามาคธีหรือภาษาของชาวมคธสมัยพุทธกาล ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลากลายเป็นภาษามาคธีในยุคใหม่ ทำให้ภาษามาคธี ที่ใช้ในวัฒนธรรมบาลีกลายเป็นภาษาโบราณไป การจะถือว่าบาลีใช้ภาษามาคธี ก็ไม่ถูกต้องนัก จึงเรียกเสียใหม่ว่า“ภาษาบาลี”เพื่อตัดปัญหาความเข้าใจผิดที่จะนำภาษาบาลีไปเปรียบเทียบกับ ภาษามาคธี สมัยใหม่

๒) เนื่องด้วยพระพุทธเจ้า ทรงใช้ภาษาสุทฺธมคธี เป็นหลักในการประกาศพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงชนทุกชั้นวรรณะ ท่านได้ทรงปรับปรุงแก้ไขภาษาสุทฺธมคธี ซึ่งชั้นเดิมเป็นภาษาปรากฏให้ดีขึ้น เมื่อเป็นภาษามาคธีที่ดีและไพเราะขึ้นด้วยอานุภาพของพระพุทธเจ้าแล้ว ภาษามาคธีก็มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า“บาลี”ซึ่งแปลว่า“แบบแผน”โรงเรียนปริยัติธรรมในปัจจุบันนี้ภาษาบาลีมีการศึกษาอย่างกว้างขวางในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ไทย พม่า เป็นต้น แม้กระทั่งในต่างประเทศ เช่น ประเทศอังกฤษก็มีผู้สนใจในพระพุทธศาสนา โดยการจัดตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) ขึ้นในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ.๒๔๒๔ เฉพาะในประเทศไทย ได้มีการศึกษาภาษาบาลีมาช้านานแล้ว โดยเปิดสอนตั้งแต่ระดับไวยากรณ์ถึง เปรียญธรรม ๙ ประโยค มีโรงเรียนสอนภาษาบาลี ให้กับภิกษุสามเณรทั่วประเทศไทย เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม และยังมีเปิดสอนในลักษณะหลักสูตรเร่งรัด ที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งกล่าวคือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยเฉพาะที่มหามกุฏราชวิทยาลัยนั้น ได้ดำเนินการเรียนการสอนภาษาบาลี ให้บรรดาแม่ชี ซึ่งแบ่งเป็น ๙ ชั้นเรียกว่า บ.ศ.(บาลีศึกษา) ๑-๙ มาเป็นเวลาช้านาน และปัจจุบันนี้ ก็มีแม่ชีสำเร็จการศึกษาเปรียญ ๙ ตามระบบนี้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ด้วย^{๑๙}

๒.๒ ความหมายและคุณลักษณะของการเผยแผ่พุทธธรรมในพระไตรปิฎก

จากหลักการและแนวทางปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา และวัตถุประสงค์ในการเผยแผ่พุทธธรรม เพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา นำมาขยายความความหมายของการเผยแผ่พุทธธรรม ได้ดังนี้

การเผยแผ่พุทธธรรม หมายถึง การเผยแผ่พุทธธรรม ที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมั่นในศักยภาพในตนเองของพระธรรมกถึก เชื่อมั่นในกฎของการกระทำ ซึ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัยทำการเผยแผ่พุทธธรรม ที่เป็นการเผยแผ่เชิงวณะและเชิงอวณะ ด้วยการเพียรเผยแผ่พุทธธรรม ไปในทางที่ดี เพียรระวังที่จะไม่ทำการเผยแผ่พุทธธรรม ไปในทางที่ไม่ดี ด้วยสติ ด้วยปัญญาในแต่ละขณะที่ทำการ

^{๑๙} พุทธบูชา www.buddhabucha.net - Copyright 2010, (๖ เมษายน ๒๕๕๘.)

เผยแผ่พุทธธรรม เพื่อให้ชีวิตชุมชนชาวพุทธดีขึ้น เจริญขึ้นทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีวิธีการดำเนินชีวิตที่ดีงาม และอยู่ร่วมกันในสังคม โดยไม่เบียดเบียนกัน ไม่ว่าจะต่อตนเองหรือผู้อื่น การเผยแผ่พุทธธรรมในพระไตรปิฎก เป็นแนวคิดหนึ่งของการเผยแผ่พุทธธรรม ที่จำเป็นต้องได้รับการศึกษา และทำความเข้าใจ ทั้งในแง่ความหมาย และคุณลักษณะของการเผยแผ่พุทธธรรม ว่าเป็นอย่างไร คำว่า การเผยแผ่พุทธธรรมในพระไตรปิฎก ที่ได้นิยามไว้ในคำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย ของงานวิจัยนี้ หมายถึง การทำให้ธรรมะขยายออกไป การทำให้เป็นที่แพร่หลายโดยใช้การเผยแผ่ธรรมะด้วยรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ ในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งหมายถึง ยุคข้อมูลข่าวสารที่แพร่กระจายไปทั่วโลก ไม่ว่าจะอยู่ในมุมใดของโลก ย่อมสามารถรับรู้ปฏิสัมพันธ์ และได้รับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วกว้างขวาง อันเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศ ที่มีการพัฒนาภาษา หมายถึง การนำหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ศีล ๕ ภavana ๔ พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ สัมมาอาชีวะ อาชีวะปริสสุติ ที่นำมาใช้ในการดำรงชีวิตในยุคปัจจุบัน ที่มีการพัฒนาอย่างรวดเร็วทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองการปกครอง ที่มีอิทธิพลและมีผลต่อจิตใจ ต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนชาวพุทธในหมู่บ้านโนนม่วง ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น การเผยแผ่พุทธธรรมที่อาศัยหลักการและแนวทางปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทาง เพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา จากคำจำกัดความข้างต้นนี้ จะได้ศึกษาในรายละเอียดต่อไป

๒.๒.๑ ภาษาในพระไตรปิฎก

๒.๒.๑.๑) ภาษาในพระไตรปิฎก

จากที่ผ่านมาฝ่ายเถรวาทยืนยันว่า ภาษาบาลี คือภาษาพุทธพจน์ เพราะเป็นต้นตอภาษา ภาษาบาลีอยู่ในกลุ่มเดียวกันกับภาษาปรากฤต (ภาษาปรากฤต เป็นภาษาพื้นเมืองชาวอารยันสมัยกลาง มี ๕ ภาษาคือ มหาราษฎร์ เศรษฐี มาคี ปราจยา และอวันตี) ภาษามคธีที่พระพุทธองค์ประกาศพระศาสนา ต่อมาถูกถ่ายทอดมาทางปากเรียกว่า มุขปาฐะ จนมีการทำสังคายนา จึงมีการบันทึกเป็นอักษร อย่างไรก็ตาม มีหลายฝ่ายตั้งเป็นคำถามว่า จริงหรือที่พระพุทธองค์ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาประกาศพระศาสนา

จ้านงค์ ทองประเสริฐ กล่าวในงานแปลหนังสือ บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดียไว้ว่าการบันทึกพุทธพจน์ลงในใบลาน เป็นพระไตรปิฎกเพ่งจารึกเมื่อรัชสมัยพระเจ้าวิภูคามณี (พ.ศ. ๔๕๔-๔๖๖) นี้เอง คัมภีร์ที่จารึกคือ พระอภิธรรม ท่านกล่าวว่า ภาษาบาลียังไม่ถือว่าเป็นหลักในการบันทึกในพระไตรปิฎก^{๒๐}

ส่วนเสถียร โพธิ์นันทะ กล่าวยืนยันว่า ข้าพเจ้ายืนยันว่าภาษามคธหรือบาลี คือ ภาษาที่พระพุทธเจ้าตรัสอย่างแน่นอนไม่มีข้อสงสัยใด ๆ เพราะการทำสังคายนาครั้งแรก ทำที่แคว้นมคธและ

^{๒๐} Wm. Theodore de Bary, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย, แปลโดย จ้านงค์ ทองประเสริฐ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.), หน้า ๑๐๔.

ภาษามครในสมัยนั้น มีอิทธิพลมาก และมีคนพูดภาษานี้^{๒๑} เพราะอะไรภาษามครจึงกลายมาเป็นภาษาบาลี ภาษามครนั้นมีไวยากรณ์ (คำเหมือน) กันอยู่ ๒ คำ คือ มูลภาษา แปลว่า ภาษาดั้งเดิมและต้นตอภาษา แปลว่า ภาษาแบบแผนเหมือนกับภาษาบาลีก็มีไวยากรณ์เช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นไปได้ว่าภาษาทั้งสองคือ ภาษาอันเดียวกัน ในขณะฉลัด บุญลอย ให้ทัศนะว่า เพราะภาษามาคีเป็นภาษาเก่าไปเมื่อนำมาใช้ในปัจจุบัน ส่วนเสฐียรพงษ์ วรรณปก กล่าวว่า ภาษาบาลีน่าจะมาจากเผ่าอารยันเป็นภาษาแม่ของชาวอินโด-อารยัน ซึ่งอาจจะเป็นภาษาที่เก่ากว่าภาษาสันสกฤต เพราะเป็นภาษาที่แบบแผนมีระบบมากกว่าภาษาสันสกฤต^{๒๒} ส่วนที่ว่า ภาษาบาลีเกิดในแคว้นมคธ แล้วเป็นภาษามาคีดูน่าสงสัยอยู่ เสฐียรพงษ์วิเคราะห์ดังนี้ ๑.) ภาษามาคีมี ล อย่างเดียว แต่ภาษาบาลี ตัว ร และ ล ออกเสียงคล้ายกัน ๒.) ภาษามาคีไม่มีเสียง ส สันสกฤตจะออกเป็นเสียง ศ ส่วนบาลีคงรูปเดิมคือ ส (๓) ในภาษาสันสกฤต ศ บาลีเป็น ส มาคีเป็น ศ ๔.) อ การันต์ ในปฐมาวิภคตเอกพจน์ ทั้งปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ในภาษามาคีลง เสียง เอ ส่วนภาษาบาลี ปุงลิงค์เป็น โอ นปุงสกลิงค์เป็น อ^{๒๓} หมายความว่า ภาษามาคีกับภาษาบาลีย่อมแตกต่างกัน เข้ากันไม่ได้

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีข้อสงสัยเรื่องภาษาทั้งสองก็ตาม ส่วนมาก ปัญหาเกิดภายหลังพุทธปรินิพพาน เช่น ในสมัยลังกา โดยเฉพาะพระอรรถกถาจารย์ ต่างตีความเอาเอง วิเคราะห์เอาเองส่วนภาษาที่พระพุทธองค์ใช้ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ยืนยันว่า พระองค์ทรงใช้ภาษามาคีแน่นอน แต่เนื่องจากว่า พระองค์มิใช่เป็น ชาวมคร ภาษาอาจจะออกเสียงผิดเพี้ยนในสำเนียงเท่านั้นเอง^{๒๔} ดังนั้นจึงเป็นไปได้มากกว่า ภาษาที่พระพุทธองค์เผยแพร่ธรรมคือ ภาษาบาลี หรือภาษามครคำว่า บาลี มีความหมายหลายอย่างเช่น หมายถึงปริยัติ ขอบ ริม แฉก แนว ธรรม ไบหู คุ สะพานหม้อ^{๒๕} ที่เรียกว่าบาลีนั้น เพราะเป็นภาษาที่รักษาเค้าความเดิมของตำรานั้น ๆ ไว้เพราะมีแบบแผนที่แน่นอน แข็งแรงดุจขอบสระ เพราะมีการสืบทอดกันมา^{๒๖} คำว่า บาฬี น่าจะมาจาก “ปาตลีภาษา” ต่อมาจึงใช้คำว่า “ปาลี” บางท่านเชื่อว่ามาจากคำว่า “ปงกติ” แปลว่าระเบียบแห่งพุทธพจน์ บางท่านว่ามาจากคำว่า “ปริยาย” แล้วกลายมาเป็นปถิยายและปาลิยายโดยลำดับ และที่สุดกลายมาเป็น ปาฬิ ท่านผู้รู้วิเคราะห์ว่า ทำไมจึงเรียกเป็นภาษาบาฬี เพราะว่าเป็นภาษาที่บรรจุพระพุทธพจน์ที่เป็นภาษามคร

^{๒๑} เสฐียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ, ๒๕๑๓.), หน้า ๑๑๑.

^{๒๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๕.), หน้า ๒๑๕.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗-๒๑๘.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๙.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๔.

ดังนั้น จึงเรียกในอรรถเนื้อหาในพุทธพจน์ว่า เป็นภาษาบาลีไป^{๒๗} ภาษาบาลีที่เรารู้จักในปัจจุบันนี้คือ อริยกภาษา หมายถึง ภาษาของชาวอริยกะที่เจริญ ภาษาบาลีปรากฏชื่อที่แตกต่างกันตามหลักดังนี้คือ อัฐกถา ฎีกา มีชื่อเรียกว่าอริยกภาษา อัมมะนิรุติ สภาวนิรุติ มาคธภาษา ตันติภาษา มูลภาษา และ ปกิตภาษา ภาษาบาลีเป็นชื่อคัมภีร์หนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเท่านั้น ท่านยังกล่าวอีกด้วยว่า ภาษาบาลีจะพบในยุคหลัง ๆ นี้เอง^{๒๘} หากจะแปลภาษาพุทธพจน์เป็นภาษาอื่นด้วยจิตที่เป็นกุศล เพื่อรักษาพระพุทธศาสนา เพื่อให้ทราบถึงความหมาย ความจริงที่ลึกซึ้ง ถือว่าไม่ผิดหรือเสียหายอะไร^{๒๙}

พระไตรปิฎกเป็นต้นฉบับ ที่บรรจุพระพุทธพจน์เอาไว้ด้วยภาษาบาลีหรือมคธ ยากที่คนทั่วไปจะเรียนรู้ให้เข้าใจ เพราะมีความลึกซึ้ง ด้วยเหตุนี้ จึงมีวิธีการขยายความ ติความให้กระจ่าง ด้วยการแต่งคัมภีร์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้อรรถสาระเนื้อความที่กว้างขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือในการตีความ เครื่องมือหรือคัมภีร์ในการตีความพอลำดับได้ดังนี้ พระบาฬี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา มธุคัมภีร์ คัณฐิโยชนา ทีปนี นิสยะ สารัตถะ วิสุทธีมรรค มลลททีปนีและคัมภีร์ที่เรียกว่า มิลินทปัญหา ถือว่าเป็นการขยายความพุทธพจน์ที่ลึกซึ้งให้กระจ่างเช่นกัน^{๓๐}

กิริติ บุญเจือ ปรากฏทางศาสนา ได้วิเคราะห์บ่อเกิดของพระไตรปิฎกดังนี้

๑) เกิดจากสองกลุ่มคือ กลุ่มหนึ่งไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีชีวิตจริง แต่เป็นเพียงนักปรัชญาคนหนึ่งเท่านั้น ด้วยความสามารถของพระองค์ จึงยกย่องเพื่อให้เกิดความศรัทธาต่อมหาชนอีกกลุ่มเชื่อว่า มีจริงและศรัทธาจึงเกิดความเชื่อว่า พระไตรปิฎกเป็นคำสอนของพระองค์ทั้งหมดและเป็นจริงทุกประการที่สืบทอดมา

๒) เกิดจากการทำสังคายนาที่ถ้ำถ้ำการบรรพต หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๓ เดือน หลังจากนั้น ๑๐๐ กว่าปี มีการสอบถามพระวินัยเพื่อให้สอดคล้องกับของเดิม สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้มีการทำสังคายนาขึ้นด้วย แต่ยังมีได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ต่อมา ๒๐๐ กว่าปี มีการสังคายนาของพระฝ่ายใต้ (เรียกว่าหินยาน) มีการสอนไม่ตรงกัน และมีการถกเถียงกันมาก ดังนั้น พระรักษิตมหาเถระ จึงได้ประชุมพระเถระ ทำสังคายนาขึ้น และได้มีการจารึกลงในใบลานโดยใช้อักษรมคธ แต่ต่อมาได้มีการคัดลอกออกไปหลายภาษา เหตุนี้เองจึงก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อนเกิดขึ้น และต่างก็อ้างว่าของตนเป็นของดั้งเดิม จึงไม่มีใครยอมรับใคร เช่น พม่าอ้างว่าของตนแม้แต่ของไทยเองก็ผิดเพี้ยนกับพม่าด้วย

^{๒๗} พระธรรมวโรดม, *ความรู้เรื่องหนังสือบาลี*, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.), หน้า ๔-๕.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒-๓.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

๓) ท่านต้องการให้วิเคราะห์ในเนื้อหา มากกว่าประเด็นที่ถกเถียงกัน เพราะเมื่อพิจารณา สาระที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนแล้วมีอยู่ด้วยกัน ๓ ส่วนเท่านั้นคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก มิใช่ยึดถือเอาตามความเห็นของนิยายหรือสำนักของตนเป็นใหญ่

๔) ท่านให้ดูแนวความคิดวิเคราะห์ของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ในหนังสือเรื่อง พุทธธรรม ที่ว่าด้วยชีวิตอย่างละเอียด

๕) ให้วิเคราะห์ตามแนวคิดของ ดร.ระวี ภาวิไล ที่ว่าด้วยจิต เจตสิก สามารถวิเคราะห์ได้ เหมือนปรมาณู^{๓๑}

๒.๒.๑.๒) ภาษาที่สืบทอดในพระไตรปิฎก

การสืบทอดพระไตรปิฎกมากระทั่งปัจจุบัน เริ่มมาจากการท่องจำเรียกว่า มุขปาฐ เหตุผลที่ท่องจำนั้น ไม่มีสาเหตุที่ชัดเจนนัก แต่สันนิษฐานได้ว่า ๑) ป้องกันจากลัทธิต่าง ๆ ทำลาย ๒) การไปเผยแผ่ที่ไหนแล้วต้องแบกคัมภีร์หรือหนังสือคงไม่สะดวก ๓) ตามธรรมเนียมของพวกพราหมณ์ จะใช้วิธีท่องจำพระเวท วิธีนี้อาจจะมีอิทธิพลต่อการสืบทอดก็ได้ ๔) หรือเพื่อให้สาวกได้ใช้เวลาในการ สวดมนต์เพื่อให้จิตเป็นสมาธิอย่างหนึ่ง (เหมือนสวดมนต์ทำวัตรเช้า-เย็นในปัจจุบัน) ส่วนภาษาที่ใช้ใน การสวดหรือท่องมนต์นั้น เป็นภาษาที่พระพุทธองค์ใช้ในการเผยแผ่คือ ภาษามคธ หรือภาษาบาลีผล จากทำการสังคายนา มีส่วนช่วยรักษาคำสอนของพระพุทธองค์ไว้ หนึ่งในนั้นคือ

ภาษาเป็นสายส่งการสืบทอดพระธรรมคำสอน ของพระพุทธองค์ มาจนถึงปัจจุบัน หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๔ เริ่มมีการจดบันทึกไว้เป็นอักษร นี่คือ ต้นกำเนิดการในการเกิดการ สืบทอดภาษาอักษรซึ่งมีการตีความ การถือเอาศัพท์ การอธิบายของพระอรหันตเจ้าจารย์ ภิกขา อนุภิกขา ย่อมมีการตีความแตกต่างกัน เป็นปัญหาในการถือเอาเป็นมติในความหมายภาษาพุทธพจน์ดังนั้น การ ที่จะเชื่อหรือวางใจในมติของผู้รู้เหล่านั้น ย่อมแคบในความเข้าใจได้ สิ่งที่จะควรจะศึกษาควบคู่ไปด้วยคือ การค้นคว้าหามูลเหตุบริบททางวัฒนธรรม สังคม ความเชื่อ การปฏิบัติ การแสดงออกของผู้คนอินเดีย ในสมัยก่อน ระหว่าง และหลังพุทธศาสนาด้วย จึงจะเข้าใจเนื้อหา ความหมาย ศัพท์ และพุทธ ประสงค์ของการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา หลักฐานในปัจจุบันที่พอจะสืบค้นหาได้ดีที่สุดคือ จาก พระไตรปิฎก ซึ่งได้รวบรวมเหตุการณ์ เรื่องราว วัฒนธรรม สังคม ภาษา วิธีการเผยแผ่ของเจ้าลัทธิ และของพระพุทธองค์ด้วย งานวิจัยนี้ เป็นงานที่ผู้วิจัยเน้นที่ปัญหาการใช้ภาษาในการเผยแผ่ พุทธธรรม ทั้งอดีต (พุทธกาล) และปัจจุบัน จึงต้องวิเคราะห์ตั้งแต่พระไตรปิฎกประกอบด้วย

การใช้ภาษาพูด (ในพระไตรปิฎก) การพูดหรือการสื่อสารในสมัยพุทธกาล เป็นภาษาหลัก ในการเผยแผ่พุทธธรรมของพระพุทธองค์ เพราะเป็นการเผชิญหน้ากับผู้ที่เข้ามาสอบถามหรือ โต้ตอบกับพระองค์ ส่วนมากพระองค์จะตรัสเอง การเผยแผ่พุทธธรรมในสมัยนั้นเป็นแบบสื่อบุคคล

^{๓๑} กิริติ บุญเจือ, ศาสนศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.), หน้า ๑๒๔-

โดยผ่านการพูด สามารถซักถามประเด็นที่ไม่เข้าใจกันได้ ดังนั้น จึงเป็นสื่อบุคคลที่เหมือนศาลยุติธรรม เพราะเวลาใครหรือสาวกองค์ใดมีปัญหาจะเข้าเฝ้าพระองค์ ให้พระองค์ตัดสินให้ การตัดสินของพระองค์ เป็นการตัดสินโดยอาศัยธรรมเป็นที่ยุติ และเป็นไปเพื่อเป้าหมายสูงสุดคือ การดับทุกข์ จึงมีคนสงสัยข้อธรรมมากมาย แต่พระองค์สามารถชี้แจงได้หมด แม้แต่การตรัสธรรมดาที่เป็นภาษาพูด ที่แฝงไว้ด้วยปริมาตธรรมด้วย เช่น เมื่อครั้งที่พระองค์ตรัสคำว่า “หยุด” แก่โจรองคฺคิมาล แต่องคฺคิมาลกลับไม่เข้าใจที่พระองค์ตรัส แต่พอเข้าใจกลับกลายเป็นบรรลุมรรคแทน โจรองคฺคิมาลกล่าวกับพระพุทธองค์ว่า

จงหยุดสมณะ จงหยุดก่อนสมณะ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคฺคิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด องคฺคิมาลดำริว่า สมณะศากยบุตรเหล่านั้น มักเป็น คนพูดจริง มีปัญญา แต่สมณะรูปนี้ เดินไปอยู่เที่ยว โฉนกลับพูดว่า เราหยุดแล้ว องคฺคิมาล ถามว่าดูกรรมสมณะ ท่านกำลังเดินไป ยังกล่าวว่า เราหยุดแล้ว แล้วท่าน (องคฺคิมาล) ยังไม่หยุด ยังกล่าวกะข้าพเจ้าว่า ผู้หยุดแล้ว ว่าไม่หยุด ดูกรรมสมณะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน ท่านหยุดแล้ว เป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่า หยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เราจึงหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด^{๓๒}

คำว่า “หยุด” มีนัยที่แตกต่างกันระหว่างพระพุทธองค์กับองคฺคิมาล ความหมายของพระองค์คือ หยุดการทำชั่ว ไม่ทำร้ายสัตว์แล้ว เป็นการหยุดทางภาษาอภิปราย ส่วนความหมายขององคฺคิมาล คือ การหยุดเดิน หยุดด้วยกิริยาการเคลื่อนไหวทางกายภาพ เป็นภาษาทางชาวบ้านที่เข้าใจกัน หากพิจารณาจริง ๆ แล้ว ภาษาที่พระพุทธองค์ตรัสและภาษาที่องคฺคิมาลพูด เป็นภาษาธรรมดาเป็นบทสนทนากันเหมือนชาวบ้านพูดกัน ไม่ใช่ภาษาร้อยกรองเหมือนภาษาในพระอภิธรรมปิฎก แต่ความหมายแฝงด้วยปริมาตธรรม อีกคำที่พระองค์ตรัสแก่พระวัคคิ คำว่า “เห็น” ซึ่งมีความหมายที่แฝงปริมาตธรรมด้วย คำว่า เห็น เป็นลักษณะการใช้สายตามองสิ่งต่าง ๆ เป็นภาษาพูดธรรมดา การมอง การเห็นของพระวัคคิ เป็นการเห็นรูปพระวรกายของพระพุทธองค์ ด้วยสำคัญว่าเป็นผู้มีรูปงาม จึงไม่มีความหมายเชิงปริมาตธรรม ส่วนพระองค์ตรัสแก่พระวัคคิ ในเรื่องการเห็นแตกต่างจากที่พระวัคคิอย่างสิ้นเชิง และแฝงไปด้วยความหมายเชิงปริมาตอย่างแท้จริง แม้จะเป็นภาษาพูดธรรมดา แต่เนื้อหามีนัยที่ลึกซึ้ง พระพุทธองค์ตรัสว่า “วัคคิ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา (ตถาคต)”^{๓๓} นั้นแสดงว่า พระธรรมกับรูปกายภาพของพระองค์คือ อันหนึ่งอันเดียวกัน จุดนี้เองที่ฝ่ายมหายานนำมาอธิบายว่า พระองค์มีคุณสมบัติ ๓ ประการในเวลาเดียวกัน เรียกว่า ตรีกาย คือ สัมโมคคกาย หมายถึง กาย

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗-๓๔๘/๔๒๑-๔๒๔.

^{๓๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๑๖/๑๑๗.

ทิพย์ที่ประทับที่พุทธเกษตร นิรมานกาย หมายถึง การอวตารลงมาเกิดเป็นกายเนื้อเชื้อ สัตตธะ
ธรรมกาย หมายถึง สุธัญญตภาวะ คือพระนิพพาน^{๓๔}

คำว่า ภาษา มี ๓ นัย คือ

๑) ภาษาเป็นคำนาม หมายถึง เสียง หรือท่าทาง หรือกิริยาอาการ ซึ่งได้แก่ การพูด
การใช้ถ้อยคำ สำเนียง

๒) ภาษาหมายถึงเอาความเป็นคนที่พูดในภาษานั้น ๆ เช่น Japanese Language
ภาษาญี่ปุ่น English Language ภาษาอังกฤษที่ คนอังกฤษพูด

๓) ภาษาที่หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจ การเข้าถึง

ดังนั้น ภาษา จึงหมายถึง สิ่งที่ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะ โดยผ่านเสียง ท่าทาง กิริยาอาการ
การเขียนหรือผ่านภาษาร่างกาย ซึ่งพอสรุปได้ว่าเป็นการเผยแผ่ธรรมะด้วยเสียง (วจนภาษา) และเป็น
ภาษาที่ไม่ได้ใช้เสียง (อวจนภาษา) ภาษามือองค์ประกอบ ๕ อย่างคือ

๑) มีระบบเสียง

๒) มีความหมายของเสียงนั้น

๓) เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอด ความคิด ความรู้สึก ความต้องการ

๔) เป็นวิธีการหรือเป็นเครื่องมือของมนุษย์

๕) ไม่ใช่เป็นสัญชาตญาณ^{๓๕}

จึงกล่าวได้ว่า ภาษาที่มีอิทธิพลต่อภาษาทางศาสนาพุทธคือ ภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี
ที่ใช้สืบทอดมายาวนานในพระไตรปิฎก ซึ่งอยู่ในตระกูลอินโดยูโรเปียน และมีอิทธิพลต่อภาษาไทย
ด้วย ส่วนภาษาไทยยังอาศัยภาษาเขมรและภาษามอญ เป็นฐานในการปริวรรตใช้อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม การใช้ภาษาบันทึกในพระไตรปิฎกนั้น ยังเป็นปัญหายุ่งยาก ภาษาใดที่เป็น
ภาษาหลักในการบันทึก มีการบันทึกเมื่อไหร่ มีการแปลเป็นภาษาไทยเมื่อไหร่ และมีปัญหาในการกา
ตีความอย่างไรในการถ่ายจากภาษาหนึ่งไปสู่ภาษาหนึ่ง พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า พระไตรปิฎก
มีการสืบทอดกันมา ๒ ยุคคือ ยุคที่ท่องจำ (มุขปาฐะ) และยุคที่จารึกด้วยอักษร^{๓๖}

ในยุคโลกาภิวัตน์นี้ ภาษาที่สามารถศึกษาได้จากพระไตรปิฎกมีหลายภาษา เช่น ภาษา
บาลี ภาษาโรมัน ภาษาสิงหล พม่า ภาษาอังกฤษและภาษาไทย ภาษาในพระไตรปิฎกเป็นหลักฐานที่
สืบมาโดยตรงจากผู้รู้ต่าง ๆ ที่ประมวลคำสอนของพระพุทธองค์ เมื่อต้องการอยากรู้หลักธรรมคำสอน

^{๓๔} พระราชธรรมนิเทศ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.), หน้า ๒๒๕.

^{๓๕} ทองใส ตามบุญ, ภาษาศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๓.), หน้า ๑.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสำคัญและการรักษาพระไตรปิฎก, เก็บเพชรจากคัมภีร์
พระไตรปิฎก, (สิงหาคม ๒๕๔๕.), หน้า ๒๘.

ที่พระองค์ตรัสต้องอาศัยการอ่านพระไตรปิฎก แต่ถึงกระนั้น ชาวบ้านทั่วไปยังไม่สามารถเข้าใจอยู่ดี ด้วยเหตุนี้ ภาษาที่อยู่ในพระไตรปิฎกจึงยาก เป็นปัญหาในการเข้าใจ เมื่อทำใจว่ายาก ภาษาธรรมจึงอยู่ห่างชาวบ้าน แม้ภาษาวัด ภาษาพระที่ใช้กันอยู่บ่อย ๆ ก็ตาม ชาวบ้านยังว่ายาก เข้าใจยากอยู่ดี จึงพูด จึงสื่อสารไม่ค่อยถูกภาษาวัด และตรงเนื้อหาธรรมเท่าที่ควร และดูเหมือนว่าปัจจุบันภาษาไทยยังมีปัญหาในการเผยแผ่พุทธธรรมอีก เป็นภาษาโบราณไป ยากที่คนรุ่นใหม่จะเข้าใจ จึงมีผู้เชี่ยวชาญนิพนธ์ชี้แจงในภาษาให้ละเอียดถึงพุทธประสงค์จริง ๆ จึงเกิดคัมภีร์อรรถกถา (ขยายบาลี) ขึ้น อย่างไรก็ตาม อรรถกถา ยังไม่สามารถตีความออกนอกคัมภีร์เดิมไปมากนัก จึงเป็นเหตุให้เกิดความไม่กระจ่างบางเรื่องในการเข้าใจพระไตรปิฎก จึงได้มีการนิพนธ์งานขึ้นมาอีกเรียกว่า ฎีกา (ขยายอรรถกถา) และอนุฎีกา (ขยายฎีกา) ตามลำดับ แต่สุดท้ายก็มีปัญหาอีกและมีการนิพนธ์เครื่องมือมาช่วยอีกที นั่นคือปกรณ์ เพื่อขยายในแง่ภาษา ความหมาย ไวยากรณ์ ให้ละเอียดกว่าเดิม

๒.๒.๒ ความหมายของการเผยแผ่พุทธธรรมในพระไตรปิฎก

เมื่อกล่าวถึงความหมายของการเผยแผ่พุทธธรรม ที่พบในพระไตรปิฎกจากพระสูตรต่าง ๆ นั้น ผู้วิจัยทำความเข้าใจและสามารถจำแนก เป็นประเด็น ๆ ในแต่ละข้อได้ดังนี้ คือ

๑) หลักการ และแนวทางปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ที่ใช้เป็นแนวทางในการเผยแผ่พุทธธรรม มีประเด็นของหลักการและแนวทางปฏิบัติ ที่ใช้เป็นแนวทางในการเผยแผ่พุทธธรรม เพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา พิจารณาจากหลักการและแนวทางปฏิบัติที่สำคัญที่สะท้อนถึงแนวคิดในทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาเชื่อในหลักการที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่สามารถกระทำการต่าง ๆ รวมทั้งศักยภาพในการบรรลุธรรมได้ด้วยตนเอง ดังพุทธดำรัสที่ว่า

ไม่มีใครอื่นที่จะทำให้สัตว์เหล่านั้นหลุดพ้นได้ ถ้าสัตว์เหล่านั้นจะพึงหลุดพ้นได้ สัตว์เหล่านั้นเมื่อปฏิบัติชอบ ปฏิบัติเหมาะสม ปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ปฏิบัติเอื้อประโยชน์ ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรมด้วยตนเอง ก็จักพึงหลุดพ้นได้เอง ด้วยเรี่ยวแรง ด้วยกำลัง ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่นด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษของตนเองเท่านั้น^{๓๗} และอีกกรณีหนึ่งคือ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “เราไม่สามารถปลดปล่อยใคร ๆ ผู้มีความสงสัยในโลกได้แต่เธอเมื่อรู้ทั่วถึงธรรมอันประเสริฐก็จะพึงข้ามโอฆะนี้ได้เอง”^{๓๘}

จากพระพุทธพจน์ข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพ ที่มีอยู่ภายในตนเองของแต่ละบุคคล ซึ่งบุคคลต้องพึ่งตนเอง ด้วยแรง ด้วยกำลัง ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่น ด้วยความสามารถและปัญญาของตนเอง ที่แม้พระองค์ก็ตรัสว่าพระองค์ก็ไม่สามารถปลดปล่อยใคร ๆ ได้

^{๓๗} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๕.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๗.

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ตถาคตก็เป็นแต่ผู้บอกทาง พระพุทธเจ้าก็เพียงบอกทางให้ บุคคลผู้ปฏิบัติด้วยตนเอง จะพึงหลุดพ้นได้”^{๓๙}

จากพุทธพจน์ที่สำคัญที่บ่งบอกแนวคิดในทางพระพุทธศาสนา ที่เน้นให้บุคคลพึ่งตนเอง ด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ในการที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ และต้องกระทำด้วยความเพียร

๒) ในการเป็นผู้กระทำสิ่งต่าง ๆ นั้น ในทางพระพุทธศาสนาแสดงหลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อบุคคลเป็นผู้กระทำความผิด บุคคลก็เป็นผู้รับผลของการกระทำนั้นเอง ดังเนื้อความที่ปรากฏในฐานสูตร ว่าด้วยฐานะที่ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งมีข้อหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวว่า “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตามย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น”^{๔๐} หรือ “บุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้ผลเช่นนั้นคนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”^{๔๑} ยิ่งไปกว่านั้น บุคคลไม่ได้รับผลการกระทำของบุคคลอื่น หรือมีบุคคลอื่นเป็นผู้รับผลการกระทำของเรา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ดีหรือชั่วก็ตาม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ตนทำชั่วเอง ก็เศร้าหมองเอง ไม่ทำชั่ว ก็บริสุทธิ์เอง ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตนคนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้”^{๔๒}

๓) หลักการดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นไปตามหลักกรรม ซึ่งเป็นไปตามหลักเหตุปัจจัย หรืออาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น เรียกว่า อิทัปปัจจยตา หรือปัจจุสมุปบาท คือ “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป”^{๔๓} กล่าวคือ สรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยกันในฐานะที่สิ่งหนึ่งเป็นเหตุ และอีกสิ่งหนึ่งเป็นผล ดังนั้นเมื่อ บุคคลกระทำชั่ว ก็เป็นผู้รับผลจากการกระทำชั่วนั้นด้วยตัวเอง แต่หากกระทำดี บุคคลก็เป็นผู้รับผลจากการกระทำดีนั้นด้วยตัวเอง บุคคลเป็นผู้รับผลจากการกระทำ ไม่ว่าจะชั่วหรือดีที่ตนกระทำด้วยตนเอง ตามเหตุตามปัจจัยที่ตนได้กระทำไว้

๔) การกระทำความผิด ปรากฏ ๓ ทาง คือ การกระทำทางกาย (กายกรรม) การกระทำทางวาจา (วจีกรรม) และการกระทำทางใจ (มโนกรรม) โดยหลักการของพระพุทธศาสนาถือว่า การกระทำทางใจ หรือมโนกรรมนั้น เป็นใหญ่ เป็นประธาน มีอำนาจเหนือการกระทำทางกายและทางวาจา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ดีหรือชั่วก็ตาม^{๔๔}

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖.

^{๔๐} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

^{๔๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

^{๔๒} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖.

^{๔๓} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๖., พ.อ. (ไทย) ๒๕/๓/๑๗๔.

^{๔๔} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓, พ.พ. (ไทย) ๒๕/๒/๒.

๕) หลักการสำคัญที่ถือเป็นแนวปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา คือ หลักการในโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งมีสาระสำคัญคือ ให้มีความอดทน อดกลั้น ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายผู้อื่น ไม่กล่าวร้ายผู้อื่น ไม่ทำบาปทั้งปวง ให้ทำกุศลให้ถึงพร้อม สำรวมในปาติโมกข์ในความเป็นอยู่ประกอบความเพียรทางจิตเพื่อทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว^{๔๕} ซึ่งเป็นหลักการที่เป็นแนวปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่รวมลงอยู่ในแนวทางปฏิบัติที่ให้ปฏิบัติและที่ให้ละเว้น คือ ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ดี เป็นกุศล และละเว้นการปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ดี เป็นอกุศล ทั้งทางกาย วาจา ใจ ทั้งที่จะมีผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่น

๖) จากหลักการในโอวาทปาติโมกข์ นำไปสู่แนวปฏิบัติที่มีลักษณะสำคัญซึ่งปรากฏในพระพุทธศาสนา คือ การสำรวมและการเจริญสติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญสติ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ในการมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่นั้นพระองค์ตรัสให้เจริญสติปฏิฐานในกาย เวทนา จิต และธรรม”^{๔๖} พระองค์ทรงให้มีสติเป็นเครื่องเตือน ควบคุม สำนึกอยู่ในสิ่งที่จะต้องเว้น และในสิ่งที่จะต้องกระทำ ใส่ใจที่จะละเว้นและจะกระทำให้เกิดความสำเร็จ

๗) พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นในเรื่องของปัญญา การอบรมอินทรีย์เพื่อให้เกิดปัญญา ตามแนวทางปฏิบัติที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ มีความเห็นที่ถูกต้อง มีความดำริความคิดที่ถูกต้อง มีการใช้คำพูดที่ถูกต้อง การกระทำที่ถูกต้อง มีการเลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ มีความพยายามที่ถูกต้อง มีสติและบำเพ็ญสมาธิที่ถูกต้อง ประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปตามทางสายกลาง ไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง ดังความปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรสำคัญ ที่แสดงถึงหลักการของพระพุทธศาสนา และเป็นพระสูตรแรก ที่ทรงแสดงหลังจากที่ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว^{๔๗}

๘) หลักคำสอนที่สำคัญของพระพุทธศาสนานั้น เมื่อรวมลงที่สุดแล้ว คือความไม่ประมาท ซึ่งปรากฏอยู่ในปณิณวาจาของพระพุทธองค์ที่ว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๔๘} ทั้งนี้เพราะชีวิตเป็นของน้อย และมนุษย์ทุกคนล้วนต้องตาย ดังนั้นจึงทรงเตือนว่า จงอย่าประมาท จงมีสติ มีศีลบริสุทธิ์ มีความดำริมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้ และมนุษย์ทุกคนนั้นต่างก็ต้องประสบกับการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เช่นเดียวกันไม่ใช่แต่เราผู้เดียวเท่านั้น^{๔๙} เราทั้งหลายล้วนเป็นผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน การตระหนักถึงสังขารธรรมนี้ จึงเป็นการเตือนตนเองให้อยู่กับปัจจุบัน ด้วยความมีสติ กระตือรือร้น

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑.

^{๔๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

^{๔๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๖.

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๔๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐/๑๕., อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๔.

ชวนขวยกระทำสิ่งที่ควรทำและเว้นในสิ่งที่ควรเว้น ไม่ละเลยรอช้า ไม่ปล่อยให้เวลาและโอกาสสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ทั้งในด้านส่วนตัวและผู้อื่นตลอดจนส่วนรวม ด้วยความเห็นอกเห็นใจเข้าใจในสังขารของชีวิตที่ทุกคนต้องประสบนี้เช่นเดียวกัน

จากหลักการและแนวทางปฏิบัติที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาข้างต้น กล่าวได้ว่า ๑) ในส่วนของหลักการของการเผยแผ่พุทธธรรม คือ เชื่อมั่นในศักยภาพ เชื่อในหลักของการกระทำและการให้ผลของการกระทำ ซึ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำเหตุที่ดีย่อมได้รับผลที่ดี ทำเหตุที่ชั่วย่อมได้รับผลที่ชั่ว กล่าวอย่างสั้นก็คือ หลักกรรมนั่นเองในส่วนของหลักการที่เป็นแนวทางปฏิบัติ คือ ให้ละเว้นการกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ ในทางที่ไม่ดี และให้ปฏิบัติในทางที่ดี กล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ ให้ละชั่ว ทำดีทั้งต่อตนเองและผู้อื่น โดยมีวิธีปฏิบัติที่สำคัญ คือ การสำรวมและการเจริญสติ การอบรมอินทรีย์ เพื่อให้เกิดปัญญาตามทางสายกลาง ด้วยความเพียร และระลึกอยู่เสมอถึงการกระทำที่เป็นปัจจุบัน ๒) ประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา คำว่า ประโยชน์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา คือ ประโยชน์ตนและประโยชน์เพื่อผู้อื่น ทั้งในระดับโลกียะ และในระดับโลกุตตระ ประโยชน์ในระดับโลกียะ ได้แก่

๑) สัมปรายิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในโลกนี้ หรือประโยชน์ภพนี้หรือประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในโลกนี้ เรียกอีกอย่างได้ว่า ประโยชน์ปัจจุบัน กล่าวคือ เป็นประโยชน์ที่บุคคลสามารถรับได้ในชีวิตนี้ ถือว่าเป็นประโยชน์ขั้นต้น ซึ่งจำแนกได้ ๒ แนวทาง คือ ประโยชน์ทางโลก และประโยชน์ทางธรรม ๑) ประโยชน์ทางโลก เป็นไปเพื่อความสุขหรือการได้มาซึ่งสิ่งที่จะทำให้ชีวิตดีขึ้น เจริญขึ้นตามวิถีของฆราวาส ปุถุชนทั่วไป ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมส่วนที่เป็นรูปธรรม เช่น ทรัพย์สิน เงินทอง วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ส่วนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ เกียรติยศชื่อเสียง ความสำเร็จในชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น ครอบครัว หน้าที่การงาน การอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นต้น ๒) ประโยชน์ทางธรรม เน้นไปในประโยชน์ทางด้านจิตใจ เช่น การดำรงชีวิตอยู่อย่างสุขสงบ ด้วยวิถีชีวิตที่ดีงามทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ญาติมิตร บริวารและสังคมรู้เป้าหมายแห่งชีวิต รู้ว่าควรดำเนินชีวิตอย่างไรที่นำความสุขมาให้ โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องโดยสันติ และ

๒) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ในโลกหน้า หรือประโยชน์ภพหน้า หรือประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ในชาติหน้าหรือชาติอื่น ๆ ต่อไป ประโยชน์ในโลกหน้า เป็นประโยชน์ที่สนองตอบต่อบุคคลในด้านของจริยธรรมและจิตวิญญาณ เป็นประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป แม้จัดเป็นประโยชน์ในระดับโลกียะ แต่ก็มีลักษณะของการขัดเกลาเพื่อสิ่งที่ประณีตมากขึ้น เป็นประโยชน์ที่เป็นผลของการกระทำของบุคคลที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันชาติ หรือในโลกนี้หรือชาตินี้ ซึ่งบุคคลจะได้รับประโยชน์หรือได้รับผลในโลกหน้า หรือในชาติหน้า โดยผลจะเป็นเช่นไรเป็นไปตามเหตุแห่งการกระทำที่ได้กระทำไว้ในโลกนี้หรือชาตินี้ ประโยชน์ในระดับโลกุตตระ คือ ประโยชน์ประโยชน์

ยอดเยี่ยม หรือประโยชน์สูงสุด (ปรมาตมประโยชน์) คือ พระนิพพาน หลุดพ้นจากสังสารวัฏอันเป็นการดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิงไม่เวียนตายเวียนเกิดอีกต่อไป เป็นประโยชน์ที่สนองตอบต่อชีวิตในด้านปัญญา

๒.๒.๓ คุณลักษณะของการเผยแผ่พุทธธรรมในพระไตรปิฎก

จากความหมายของคำว่า การเผยแผ่พุทธธรรมในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยสามารถนำมาพิจารณาคุณลักษณะโดยทั่วไปของการเผยแผ่พุทธธรรมได้ ดังนี้

เป็นการเผยแผ่พุทธธรรมที่พระธรรมกถึก ผู้เผยแผ่พุทธธรรม ทำการเผยแผ่พุทธธรรมบนพื้นฐานของความเข้าใจรับผิดชอบ ในการเผยแผ่พุทธธรรมของตน ที่อยู่บนหลักการของเหตุและผลตามความเป็นจริงที่เป็นเหตุปัจจัย เป็นการเผยแผ่พุทธธรรมที่พระธรรมกถึก สามารถฝึกฝนได้ด้วยตนเอง โดยเริ่มที่ตนเองจากการเผยแผ่พุทธธรรม ภายในตนเองก่อนเป็นลำดับแรก เป็นการเผยแผ่พุทธธรรมที่ประกอบด้วยสติ อยู่กับปัจจุบัน รู้เท่าทันสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริงด้วยความเห็นที่ถูกต้อง ความคิดที่ถูกต้อง และสมาธิที่ถูกต้อง ไม่ว่าพระธรรมกถึกผู้ทำการเผยแผ่พุทธธรรม จะอยู่ในฐานะของผู้เผยแผ่พุทธธรรม หรือผู้รับสารธรรมะ และไม่ว่าจะเป็นการเผยแผ่พุทธธรรมกับตนเอง หรือการเผยแผ่พุทธธรรมกับชาวพุทธศาสนิกชน เป็นการเผยแผ่พุทธธรรมที่ก่อให้เกิดปัญญา เป็นการเผยแผ่พุทธธรรมที่มุ่งแต่ประโยชน์ ไม่ว่าการเผยแผ่พุทธธรรมนั้น จะเป็นการเผยแผ่พุทธธรรมกับตนเอง หรือการเผยแผ่พุทธธรรมกับบุคคลอื่น เป็นการเผยแผ่พุทธธรรม ที่สร้างสรรค์ในทางที่ดีงาม หรือเป็นการเผยแผ่พุทธธรรมในทางบวก นำไปสู่การกระทำที่ดีงามทั้งต่อตนเองและผู้อื่น คุณลักษณะการเผยแผ่พุทธธรรมกับพุทธศาสนิกชน ชุมชนชาวพุทธ ไม่ว่าจะเป็นการเผยแผ่พุทธธรรม เชิงวามะ หรือเชิงอามะ การเผยแผ่พุทธธรรมทางเดียว หรือการเผยแผ่พุทธธรรมสองทาง ด้วยวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมรูปแบบใด เช่น บรรยาย อภิปราย อุปมาอุปไมย สนทนา สากัจฉา โต้ตอบ ถามคำถาม ตอบคำถาม หรือการเผยแผ่พุทธธรรมด้วยภาษาท่าทาง เช่น ภาษากายต่าง ๆ เป็นต้นก็ดี การเผยแผ่พุทธธรรมกับพุทธศาสนิกชน ชุมชนชาวพุทธที่เป็นกาเผยแผ่พุทธธรรมเพื่อการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมสู่ยุคโลกาภิวัตน์นั้น เป็นการเผยแผ่พุทธธรรม ที่คำนึงถึงหลักการและแนวทางปฏิบัติในการเผยแผ่พุทธธรรมกับพุทธศาสนิกชน ชุมชนชาวพุทธ ตามแนวคิดเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธธรรมในพระพุทธานุสาในการอยู่ร่วมกันในสังคม ด้วยการละเว้นการเผยแผ่พุทธธรรมที่เป็นการกระทำทางกายและวาจาที่เป็นไปในทางที่ไม่ดี เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น แต่เป็นการเผยแผ่พุทธธรรมที่เป็นการกระทำทางกายและวาจาที่เป็นไปในทางที่ดี มุ่งให้เกิดประโยชน์และไม่เบียดเบียนทั้งตนเอง ผู้อื่น และส่วนรวม โดยการเผยแผ่พุทธธรรมกับพุทธศาสนิกชน ชุมชนชาวพุทธด้วยวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมต่าง ๆ อย่างสร้างสรรค์ ประกอบด้วยสติ เป็นเหตุเป็นผลตามความเป็นจริง เข้าใจและเคารพในกันและกัน และรับผิดชอบในการเผยแผ่พุทธธรรมของตน เป็นการใช้ความคิดนั้น จะไม่เป็นการคิดในลักษณะของการปรุงแต่งไปเรื่อย ๆ หรือการฝันกลางวัน แต่เป็นการคิดในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ การคิดแบบอุปมาเปรียบเทียบ การตั้งคำถามกับตนเอง การหาหรือหรือปรึกษาการเทศน์ การสอน การให้

โอวาท การมนสิการ การพิจารณา การใคร่ครวญ เป็นต้น ทั้งในฐานะที่เป็นผู้ส่งสารและผู้รับสาร ตามแนวคิดเกี่ยวกับการใช้ภาษาในพระพุทธศาสนา ในการอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นการใช้ภาษาที่เป็นการกระทำทางกายและวาจาที่เป็นไปในทางที่ดี และรับผิดชอบในการใช้ภาษาของตนในการเผยแผ่พุทธธรรมสู่ยุคโลกาภิวัตน์ ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น

๒.๓ การใช้ภาษาเผยแผ่พุทธธรรมสมัยพุทธกาล

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่อุบัติในท่ามกลางการอ่อนน้อมกราบไหว้พระเจ้า และระบบวรรณะ ด้วยเหตุนี้ สังคม วัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อจึงหยั่งรากแก้วในอาณาจักรแห่งความเป็นพรหม ใครก็ตามที่คิดแปลกแยกย่อมอยู่ยาก บุคคลที่มีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อยุคนั้น คือ เจ้าลัทธิต่าง ๆ ส่วนเจ้าชายสิทธัตถะในฐานะเป็นวรรณะกษัตริย์ แต่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาศิลปวิทยาจากวรรณะพราหมณ์ โดยเฉพาะสำนักที่ยิ่งใหญ่คือ ตักศิลา ครั้นศึกษาจบด้านทฤษฎีแล้ว ไม่เห็นช่องทางแห่งโมกษะ จึงถือคติตามความเชื่อว่า การเป็นปริพาชกน่าจะพอมิแนวทาง จนในที่สุดก็พบวิธีบำเพ็ญเพียรจนบรรลุธรรม กลายเป็นเจ้าลัทธิหรือเจ้าสำนักใหม่ (รวมเป็น ๗ ลัทธิ) ในสายตาของคนยุคนั้น สุดท้ายกลายเป็นศาสนาขึ้นมาเรียกว่า ศาสนาพุทธ พระพุทธศาสนาในฐานะเจ้าลัทธิใหม่สมัยนั้น พระองค์ออกเผยแผ่ไปทั่วสารทิศ จึงเป็นเหตุให้ถูกโจมตี ถูกทำร้าย ถูกตอบโต้ด้วยวาตะเชิงปรัชญา ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นไปได้ว่า พระพุทธองค์ ใช้หลักการใช้วิธีการเผยแผ่คำสอนที่แตกต่างจากลัทธิต่าง ๆ เพื่อปรับวิธีการสอน และป้องกันสาวกของพระองค์ที่ต้องเผชิญกับวาตะที่ทำทลายอยู่ประจำ^{๕๐}

ดังนั้น ปัญหาในการเผยแผ่คำสอนในระยะแรกเริ่ม ย่อมมีอุปสรรคอยู่มากทีเดียว แต่ในฐานะที่พระองค์ เป็นผู้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงรู้หลักธรรม รู้กฎแห่งธรรมที่เป็นจริงและลึกซึ้ง พระองค์จึงกล้าที่จะเผยแผ่คำสอนของพระองค์อย่างมุ่งมั่น ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งมนุษย์และเทวดาทั้งมวล ถึงกระนั้น พระองค์ยังต้องแก้ปัญหา และเผยแผ่พุทธธรรมคำสอนจนกระทั่งปรินิพพาน

๒.๓.๑ การใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมเกี่ยวกับพระพุทธองค์

การเผยแผ่ข่าวสารสำหรับบุคคลทั่ว ๆ ไป อยู่ที่ว่า การการพูด การฟังและการตีความไม่ชัดเจน ซึ่งมาจากการสื่อสารกันตามวัฒนธรรมสังคมนั้น ๆ จึงไม่สามารถยึดเอาเป็นหลักในการเผยแผ่พุทธธรรม ที่ตรงกับเจตนาของตัวเองได้ หรือเป็นบรรทัดฐานในทางธรรมได้ ในทางศาสนา ศาสดาคือผู้ให้กำเนิดในการเผยแผ่พุทธธรรมคำสอน จุดมุ่งหมายของศาสดาทั้งหลาย มุ่งเน้นที่สาวกหรือผู้ฟังทั่ว ๆ ไป เพื่อให้ได้รับสาระข้อมูลที่เป็นจริง เมื่อศาสดาของศาสนานั้น ๆ ประกาศคำสอน สาวกทั้งหลาย

^{๕๐} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), *สากลศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.), หน้า ๒๑๕-๒๑๖.

คงไม่กล่าววิเคราะห์สารของศาสดาของตัวเองว่า เป็นเรื่องจริงหรือไม่ จึงกลายเป็นว่าศาสดาคือ ผู้กำหนดสารนั้นโดยกำหนดเอาว่าเป็นเรื่องจริง เรื่องจริงมีสามอย่างคือ ความจริงตามที่มันเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ เช่น อุตุนิยาม พืชนิยาม ธรรมนิยาม ความจริงที่มนุษย์คิดค้นขึ้นมาโดยอิงกฎของธรรมชาติเป็นฐาน เช่น จิตนิยาม กรรมนิยามและความจริงตามที่มนุษย์สมมติว่าเป็นอย่างนั้น อย่างนี้เช่น ชื่อ เครื่องหมายที่เรียกกัน การกำหนดเอานิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นสัญญาร่วมกัน โดยอาศัยภาษาเป็นสัญลักษณ์ในการเผยแผ่กัน ทั้งนี้ สมมติเอาตามท้องถิ่นหรือประเทศของตน ดังนั้น สองข้อแรกเรียกว่า ปรมัตถสัจจะ ข้อหลังเรียกว่า สมมติสัจจะ ศาสดาของแต่ละศาสนา อาศัยหลักสามประการนี้เป็นหลัก จึงเกิดปัญหาว่า สาวกเข้าใจในภาษาที่ศาสดานั้น ๆ สื่อมาน้อยแค่ไหน หรือศาสดามีปัญหาในการสื่อสารในเรื่องจริงตามความเข้าใจเอง เพราะบางทีความจริงอยู่ในสิ่งสมมติ สิ่งสมมติอาจจะกลายเป็นปรมัตถ์ได้

ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์คือ ผู้ให้กำเนิดในเรื่องการเผยแผ่พุทธธรรมคำสอนหลักธรรมคำสอน ในครั้งพุทธกาลยังไม่ได้ทรง ยังไม่ได้จัดระเบียบ แต่เรียกรวม ๆ ว่า “ธรรมวินัย” ดังนั้น หลักธรรมจึงอิงวินัยอยู่ ยังแยกไม่ออก เพราะเหตุว่า ธรรมจริง ๆ ไม่เห็นเป็นรูปธรรม แต่อาศัยการแสดงออกของบุคคลที่บวชเป็นภิกษุ พระพุทธองค์จึงเน้นเรื่องวินัยเป็นหลักหากยึดหลักพระวินัยได้ การจัดระเบียบพฤติกรรมจะงดงาม เกิดความสำรวม สงบเสงี่ยม สุขุม มีสติยิ่งขึ้น เพราะเกิดมาจากพระวินัย ธรรมจึงค่อย ๆ ซึมซาบตามมา แต่อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่า คนที่ไม่ได้รักษาพระวินัยก่อนไม่ได้ธรรม ในครั้งพุทธกาล มีพระสาวกหลายองค์ที่ฟังธรรมของพระพุทธองค์แล้วบรรลุธรรม แล้วจึงขอบวชภายหลัง เมื่อบรรลุธรรมแล้วหากไม่มีพระวินัยควบคุม อาจเกิดความประพฤตินิไม่เหมาะสมหรือคุณธรรมอาจจะเสื่อมได้ หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ พระองค์ได้เสวยสุข ด้วยการทบทวนหลักพุทธธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้วถึง ๔๙ วัน พระองค์ทรงเห็นว่า พระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นี้ ลึกซึ้ง ยากที่ใครจะรู้ตามได้ พระองค์จึงทบทวนว่า สมควรที่จะนำพุทธธรรม ไปเผยแผ่ให้ชาวโลกได้รับรู้หรือไม่ เหตุที่พระองค์ไม่ทรงเผยแผ่ธรรมในครั้งแรก เนื่องจากว่า พระธรรมคำสอนนี้ ยากลึกซึ้ง สุขุม ภาษามนุษย์ไม่สามารถอธิบายได้บริบูรณ์หลังจากนั้น มีท้าวสหัมบดีพรหมมาอาราธนาธรรม เพื่อให้พระองค์เมตตาแก่ชาวโลกที่อาจจะบรรลุธรรมได้ พระองค์จึงทรงตัดสินใจพระทัย เผยแผ่พุทธธรรม แรก ๆ พระองค์ทรงดำริว่าจะไปเทศนาแก่อาจารย์ทั้งสอง แต่อาจารย์ทั้งสองได้ถึงแก่กาลแล้ว จึงหันมาที่กลุ่มปัญจวัคคีย์ จึงได้เทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ในวันเพ็ญเดือนแปด การที่พระองค์ได้มีโอกาสแสดงธรรมครั้งแรก ทำให้เป็นเรื่องใหม่สำหรับพระองค์และนักบวชปัญจวัคคีย์ ผลจากการเทศนาพุทธธรรมครั้งแรก ไม่ทราบว่าใครมีปัญหา เพราะผลที่เกิดขึ้น ปัญจวัคคีย์เข้าใจธรรมหรือบรรลุธรรมเพียงองค์เดียวคือ พระอัญญาโกณฑัญญะ สาเหตุนี้มาจากพระองค์ยังใหม่อยู่หรือไม่ หรือธรรมของพระองค์ลึกเกินไป หรือเพราะการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมเข้าไม่ถึงคนฟัง ครั้งหนึ่งอานนท์ทูลถามว่า หลักธรรมที่พระองค์สอน เช่น หลักปฏิจจนุปบาทยากเพียงใดหรือ พระองค์ตรัสว่า “อานนท์

ปฏิเสธสมุปาบทลิกซึ่งสุดประมาณและปรากฏเป็นของลิก ดูกรอานนท์ เพราะไม่รู้แจ้ง เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรมอันนี้หมุ่สัตว์จึงเกิดเป็นผู้ยังประจูด้ายของช่างทุก เกิดเป็นบมประหนึ่งกระจุกจ่าย เป็นผู้เกิดมาเหมือนหมุ่ฆ้องกระต่ายและหมุ่ปล้อง จึงไม่พ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต”^{๕๑} นี่คือ หลักธรรมยากยิ่ง ที่ใคร ๆ จะเข้าใจเพียงการฟังหรือเพราะการใช้ภาษาเท่านั้นไม่ได้

ในขณะเดียวกัน พระองค์เผชิญปัญหาเรื่องภาษาในการถ่ายทอด เพราะในพุทธกาล อิทธิพลของวัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์นั้น ยังคงมีอยู่มากทีเดียว หลายครั้งที่พระองค์เผชิญปัญหาพราหมณ์ที่ถามถึงคำและความหมายที่พระองค์สอน ว่าคืออะไรกันแน่ พระองค์ยืมคำของพวกรพราหมณ์ไปใช้อยู่หลายคำ แต่ความหมายไม่ใช่สิ่งที่พระองค์ต้องการ สุนทร ฦ รั้งสี กล่าวว่าปัญหาการเข้าใจคำ ความหมาย เกิดขึ้นมาก่อนยุคพระองค์มานาน ที่ถกเถียงกันในคัมภีร์อุปนิษิตเช่น คำว่าพรหมัน อาตมัน มายา อวิทยา การสร้างโลก โมกษะ ฯลฯ ในแนวคิดอุปนิษิตเองก็แตกต่างกัน คือ ยุคก่อนและยุคใหม่มีความแตกต่างกันอย่างมาก นั่นเพราะว่า อินเดียคือ แหล่งอุดมทัศน์หรือพหุทัศน์ จึงไม่น่าสงสัยว่า สิ่งที่พระพุทธองค์ตรัส ย่อมเป็นที่น่าสงสัยอยู่ดี^{๕๒} อนึ่ง ในการสั่งสอนของพระองค์เอง พระสาวกส่วนมาก ที่เข้าใจเนื้อหาพุทธธรรม มิใช่มาจากเนื้อหาตามพระโอษฐ์ทั้งหมด แต่เกิดจากการเปรียบเทียบ เทียบเคียง ยกเอาบุคคลาธิฐาน และยกเอาเหตุการณ์เฉพาะหน้า ขึ้นมาเป็นอุปกรณในการเผยแผ่พุทธธรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาสาระธรรมะชัดเจนขึ้น นั่นเป็นเพราะว่า ธรรมะของพระองค์เผยแผ่พุทธธรรมตามภาษาได้ไม่หมด จะต้องอาศัยการยกเอาสิ่งที่พบเห็นตามที่ประสาทประสปร่วมกันมาชี้เสริม

๒.๓.๒ แนวทางในการใช้ภาษาของพระพุทธองค์

๑) ธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้ เป็นภาษาที่ลิกซึ่ง ลุ่มลิกยากที่ผู้คนจะเข้าถึงได้จริงหรือจากกรณีที่พระองค์ลั้งเล ที่จะไม่สอนเวไนยสัตว์ครั้งแรกนั้น เพราะว่าธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้น เป็นเรื่องลิกซึ่งมาก ยากที่ใครจะรู้ตามได้ แม้พระองค์จะตรัสว่าเป็นเรื่องจริงสักแค่ไหน ผู้ที่ไม่มีความรู้หรือไม่มีพื้นฐาน ย่อมจะหาว่าเป็นแค่คำกล่าวอ้างเหมือนเจ้าลัทธิทั่ว ๆ ไป ที่สอนกันในครั้งนั้นเท่านั้นเอง ลักษณะนี้ เป็นปัญหาของผู้รับ (Receiver) มิใช่เป็นปัญหาของผู้สื่อ (Sender) แม้แต่ท้าวสัทหมบตีพรหมกราบทูลแก่พระองค์ว่า สัตว์โลกอาจจะมิรู้ลัน้อย พอที่จะรู้แจ้งแทงตลอด ในพระสัจธรรมของพระองค์ได้ ด้วยเหตุนี้ พระองค์ได้เปรียบมนุษย์ ว่าเหมือนบัวสี่เหล่าคือ ดอกบัวที่ใต้โคนตมเปรียบเทียบกับบุคคลที่สอนไม่ได้ สอนยากเพราะมีลัน้อย ดอกบัวอยู่กลางน้ำ เปรียบเหมือน ผู้ที่มีลัน้อยมากอยู่แต่พอขัดได้เมื่อฟังธรรมซ้ำบ่อย ๆ ดอกบัวปรึมน้ำ เปรียบเหมือน ผู้ที่มีลัน้อยบางเบา เมื่อฟังธรรมแล้วย่อมบรรลุธรรมหรือเข้าถึงธรรมเมื่อฟังธรรมครั้งที่สอง และดอกบัวที่โผล่เหนือน้ำ เปรียบเหมือน

^{๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗.

^{๕๒} สุนทร ฦ รั้งสี, **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.), หน้า ๒๙.

บุคคลที่มีปัญญาแก่กล้า เมื่อฟังธรรมครั้งเดียวย่อมบรรลุธรรมได้^{๕๓} สะท้อนให้เห็นว่า ธรรมนี้ยังเหมาะแก่สัตว์โลกอยู่และยังมีผู้ที่จะสามารถรับได้ เช่น อัญญาโกณฑัญญะ แต่ฟังธรรมครั้งเดียวก็บรรลุธรรม แสดงว่า พระธรรมของพระองค์ ไม่ยากเกินความสามารถของมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการหรือพุทธประสงค์ที่ว่า มนุษย์มีพุทธภาวะอยู่ในตัว เพียงแต่ขาดวิริยะ ขันติ การฝึกฝน เมื่อฝึกได้แล้ว ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้ประเสริฐเรียกว่า อริยสงฆ์ นั่นเพราะว่า พระองค์พยายามสอนให้หนีจากเทพ มาสู่การพึ่งพาตัวเอง คือ ทรงเน้นที่ตัวปัญญาในตัวมนุษย์เป็นหลัก

ฉะนั้น จึงพอกกล่าวได้ว่า ธรรมของพระองค์มีประจักษ์พยานมากมาย ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งมาถึงปัจจุบัน ผู้คนยังได้อานิสงส์จากคำสอนของพระองค์อยู่เสมอมา นี่แสดงว่า ธรรมของพระองค์ไม่ยากเกินที่จะเข้าใจของสัตว์โลก ส่วนที่ว่ายากลุ่มลึกล้น นั้นอยู่ที่ภาษาที่เกิดรอยต่อระหว่างของพราหมณ์และความหมายใหม่ของพระองค์หรืออาจจะเป็นที่วิธีการยังใหม่อยู่ เพราะเป็นลัทธิเพิ่งเกิดใหม่ แต่ที่สุดพระองค์ทรงแก้ปัญหานี้ได้ภายหลัง^{๕๔}

๒) ประจักษ์พยานที่พระองค์เทศนาครั้งแรก มีพระสาวกที่เข้าใจเพียงองค์คือ อัญญาโกณฑัญญะ พระธรรมของพระองค์ตรัสรู้นั้น ลึกซึ้งละเอียดเมื่อเทียบกับเจ้าลัทธิในสมัยนั้น เพราะไม่ใช่หลักธรรมคำสอนตามที่เจ้าลัทธิอ้างกัน เพียงใช้ตรรกะหรือใช้ทฤษฎีเท่านั้น แต่มาจากหลักการตรัสรู้ด้วยจิตวิถิ ซึ่งแตกต่างจากที่สังคมนิยมในสมัยนั้น ที่นิยมฝึกโยคะ อดข้าว ทรมานตน ซึ่งเป็นเพียงกายวิถิเท่านั้น จึงไม่ลึกซึ้ง ส่วนผู้ฟังเหมือนมีหลายระดับต่างกันเหมือนระบบวรรณคดีที่แตกต่างกัน บ้างก็มีภูมิธรรม บ้างก็ไม่มี ซึ่งก็เหมือนดอกบัวสี่เหล่าที่พระองค์เปรียบเทียบ ดังนั้นพระธรรมในระดับแรกอาจจะมีคนยังไม่คุ้นเคย เพราะยังติดในระบบประเพณีเก่า ๆ อยู่ อย่างไรก็ตาม การแก้ปัญหาของพระองค์ในระยะแรกดูเหมือนมีปัญหา ในการเผยแผ่ธรรม เพราะยังเป็นผู้ใหม่อยู่ เนื้อหาอาจจะยังไม่คุ้นเคยแก่ผู้ฟังนัก ภาษายังไม่ชัดเจน เพราะยังกึ่งรับและกึ่งปฏิเสธคำในความหมายของพราหมณ์อยู่ (ในการตีความของคนฟัง) แต่พอสาวกหรือผู้แสวงหาธรรมทั้งหลายฟังธรรมนั้นครั้งที่สอง กลับเข้าใจได้อย่างไม่มีข้อสงสัย เพราะเนื้อพระธรรมของพระองค์นั้นเป็นเหมือนของใหม่ที่เป็นของจริง ไม่เป็นของปลอม แม้การเทศนาครั้งแรกแก้ปัญหาฉะฉาน เรื่องธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ต่อมาพระองค์ก็ได้แสดงธรรมเรื่องอนัตตลักษณะสูตรให้ฟังอีก ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์กันหมด หรือทรงเทศนาโปรดยสกุลบุตรเรื่อง อนุปพุททิภาครังแรก ยสได้โสดาบัน พอได้ฟังซ้ำครั้งที่สองพร้อมกับบิดา มารดาและภรรยาเก่า จึงได้บรรลุธรรมขั้นสูง หรือแม้แต่สาวกเทศนา ทำให้ผู้ฟังเข้าใจคำสอนของพระองค์ได้ เช่น พระอัสสชิ

^{๕๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๙-๒๓๒.

^{๕๔} สุนทร ฌ รังสี, **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.), หน้า ๓๑.

แสดงธรรมแก่อุบติสสะ (สารีบุตร) ในขณะที่ออกมารับบิณฑบาต พระอัสสชิกล่าวเพียงใจความสั้น ๆ ให้อุบติสสะฟังว่าธรรมใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาแสดงเหตุแห่งธรรมนั้น ย่อมดับเพราะเหตุนั้น^{๕๕}

๓) ทำไมพระองค์จึงได้วางหลักการ อุดมการณ์และหลักการฝึกตน ในการเผยแผ่พุทธธรรมเอาไว้ให้แก่สาวกด้วย พระองค์วางไว้เพื่ออะไร เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว นำเอาพระธรรมมาสอนแก่ปัญจวัคคีย์ และแสดงธรรมแก่ยสกุลบุตร และสหายอีกจำนวนหนึ่งรวมเป็นสาวกสมัยนั้น ๖๐ องค์ รวมพระองค์ด้วยเป็น ๖๑ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงให้นโยบาย หรือหลักการในการการออกไปเผยแผ่พุทธธรรมไว้ ๓ คาถา คาถาที่ ๑ ว่าด้วยเรื่อง ขันติ พระนิพพาน และการไม่ทำร้ายผู้อื่น คาถาที่ ๒ ว่าด้วยเรื่อง การไม่ทำชั่ว การทำดีและการทำจิตให้บริสุทธิ์ คาถาที่ ๓ ว่าด้วยเรื่อง การไม่กล่าวร้าย การไม่ทำร้าย สรรวมในปาฏิโมกข์ รู้จักการบริโภคอาหาร อยู่ในที่อันสงัดและหมั่นทำจิตให้ยิ่ง^{๕๖} คือการที่พระองค์วาง อุดมการณ์ ข้อแรกนี้ เพราะพระองค์ทรงตระหนักดีว่า เป็นลัทธิน้องใหม่ ไม่พยายามปะทะกับฝ่ายที่เป็นปราชัย และพระองค์เน้นที่ความสงบสุขภายใน ที่ยิ่งกว่าจะพบว่าคาถาข้อแรก คือ ขันติ นิพพาน และไม่ทำร้ายผู้อื่น ซึ่งเป็นไปได้มากที่สุดทีเดียว ที่พระองค์จะสอนสาวกให้รู้จักการความอดทน อดกลั้นต่อการกล่าวร้าย การใส่ร้าย ในเวลาออกไปเผยแผ่พุทธธรรม ตามที่ต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่าสังคมสมัยนั้น มักกล่าวร้าย โจมตีกันต่าง ๆ นานา แล้วพระองค์ทรงเน้นให้ชาวโลกเข้าถึงธรรมสูงสุดคือ นิพพาน ซึ่งเป็นธงชัยของการเผยแผ่พุทธธรรมของสาวก นับว่าเป็นพุทธวิธีที่ฉลาดมากทีเดียว คาถาข้อที่สองคือ หลักการ ที่ไม่ให้ทำชั่ว ให้ทำดีและทำจิตให้บริสุทธิ์นี้ เป็นหลักการกว้าง ๆ ที่มอบให้สาวกนำไปเป็นหลักในการเผยแผ่พุทธธรรม อะไรคือ การไม่ทำชั่ว คำตอบคือการไม่พูดร้าย ไม่กล่าวร้าย ไม่เบียดเบียนคนอื่น ไม่โจมตีคนอื่น ส่วนการทำดีคือ การบอกทางกำจัดกิเลส การสำรวม การควบคุมกาย วาจาและจิตใจให้อยู่ในกรอบธรรมวินัย โดยเฉพาะงานที่สาวกออกไปเผยแผ่พุทธธรรมนั้นคือ การสร้างคามดี เพราะสามารถนำธรรมไปสู่ชาวโลก ให้ได้รับรสพระธรรมของพระองค์ เหตุผลที่พระองค์ไม่แจ้งรายละเอียด เรื่องหลักการทั้งสามนี้ สันนิษฐานว่าเป็นการให้สิทธิ์แก่สาวกไปประยุกต์เอาเอง ตามแต่ภูมิธรรมของสาวก แม้แต่ภาษาที่เป็นพุทธพจน์พระองค์ทรงห้ามนำไปกล่าวทั้งหมด แต่ให้อนุโลมตามท้องถิ่นนั้น ๆ ส่วนการทำจิตให้บริสุทธิ์นั้นเป็นการชี้เป้าหมายของพุทธประสงค์แท้ ๆ ที่ต้องการให้ชาวโลกเว้นชั่ว ทำดี แล้วต้องฝึกจิตให้บริสุทธิ์ (ปัญญา) เพราะการเว้นชั่วและทำดีนั้น ลัทธิอื่น ๆ ต่างสอนกัน ยกเว้นเรื่องบริหารจิตเท่านั้น ฉะนั้น หลักการนี้ จึงเป็นหัวใจย่อ ๆ ในการเผยแผ่พุทธธรรมทั้งหมด ส่วนหลักการฝึกตน เป็นเหมือนคำเตือนที่ให้ตระหนักในตัวเอง คือนั่นที่ผู้สอนหรือผู้เผยแผ่พุทธธรรมว่า งานสอนคือ การไปแนะนำผู้อื่น แต่ในขณะเดียวกัน พระองค์ทรงเน้นย้ำให้ระวังการประพฤติของตนเอง การแสดงออกของพระองค์ด้วย โดยเฉพาะข้อกล่าวว่าการสำรวมในปาฏิโมกข์ การบริโภคอาหารแต่พอควร อยู่ในที่ที่สงัดและฝึกพัฒนาจิตให้ดียิ่งขึ้น เป็นการ

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕-๒๐๖/๒๔๒-๒๔๔.

สร้างภาพพจน์ที่น่าเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น ลักษณะเช่นนี้ มีตัวอย่างชัดเจน คือ พระอัสสชิ ที่ออกบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ อุปติสสะเห็นอาการสำรวมของท่าน จึงเข้าไปถามว่าท่านเป็นศิษย์ใครท่านได้แสดงธรรมย่อ ๆ ให้ฟังจนได้บรรลุธรรม เหตุผลอีกอย่างหนึ่งที่พระองค์วางหลักให้สาวกตระหนักในภาระหน้าที่และความประพฤติดีเพราะว่า คำพูด (ภาษา) หลักธรรม กิริยาผู้สอนจะต้องสอดคล้องกัน มิใช่ปากพูดอย่าง ใจอย่าง พฤติกรรมอย่าง หากไม่แล้วจะถูกฝ่ายตรงข้ามคอยจับผิดเอา อนึ่ง คำสอนที่พระองค์ค้นพบเป็นเรื่องใหม่ จึงต้องระวังกเรื่องพฤติกรรมนี้มากทีเดียว^{๕๗} แม้จะมีนักปราชญ์มากมายที่สงสัยว่า พระพุทธเจ้าใช้ภาษาอะไร ในการเผยแผ่พุทธธรรม บ้างก็ว่าสันสกฤต บ้างก็ว่าบาลี บ้างก็ว่าปรากฤต บ้างก็ว่าภาษามคธ เรื่องนี้หากศึกษาตั้งแต่ก่อนพระองค์จะออกบวช พระองค์อยู่ในฐานะวรรณกะชัตริย์ การศึกษาวิทยาการต่าง ๆ เช่นศาสตร์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวิชาการจบไตรเพท รัฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ฯลฯ รวมจบถึง ๑๘ ศาสตร์ ย่อมอยู่ภายใต้อิทธิพลพหุภาษาพหุวัฒนธรรม อยู่อย่างมากในลลิตวิสูตร^{๕๘} กล่าวว่า พระองค์ทรงศึกษาทั้งศาสตร์ และศิลป์อย่างพิสดาร ประกอบด้วยอักษรและภาษา หลายสิบภาษาพร้อมวิชาอื่น ๆ เช่น การรบ กีฬา นอกนั้นก็เป็นศาสนศาสตร์ โดยเฉพาะคำสอนในคัมภีร์พระเวท ที่สืบทอดกันมาด้วยภาษาสันสกฤต แต่ภาษาเหล่านั้น มีแต่พหุพราหมณ์เท่านั้นที่รู้ดีว่า มีความหมายอย่างไร แต่สำหรับพระองค์ เมื่อตรัสรู้แล้วกลับให้ความหมายอีกอย่าง ในความหมายที่พระองค์กำหนดเอง แต่คำนั้นพระองค์มิได้ทิ้งไป ยังคงใช้อยู่ เช่น คำว่า สมณะ พราหมณ์ อริยะ อรหันต์ นิพพาน กรรม เป็นต้น

ดังนั้น ความหมายจึงมี ๒ นัย คือ ความหมายเดิมและความหมายใหม่ นี่คือการใช้ภาษาที่พระองค์ปริวรรตมาเป็นของตนเอง จะเห็นว่าภาษามีความสำคัญในการเผยแผ่ธรรมอย่างมาก เพราะว่าเป็นการเผยแผ่พุทธธรรมที่ใช้ การพูดคุยหรือสนทนากัน (Dialogue) ส่วนปัญหาการใช้ภาษาสำหรับพระองค์เองเป็นผู้รู้ ผู้ค้นพบแหล่งธรรม ย่อมเข้าถึงแก่นแท้ความจริง การที่จะเผยแผ่แก่นธรรมออกไป อยู่ที่ภาษาเป็นสื่อกลาง พระองค์เองแตกฉานในนิรุตติศาสตร์อยู่แล้ว มีปัญญาพร้อมแล้วการเผยแผ่พุทธธรรม ออกไปจากสถานะที่พระองค์เป็นอยู่ มีอยู่ ย่อมเข้าถึงต้นลึกในเนื้อหาธรรมและไม่ติดในภาษา เพราะเป้าหมายของพระองค์ อยู่ที่การบรรลุธรรมหรือการดับทุกข์ ภาษาจึงเป็นแค่ทางผ่านเท่านั้น ส่วนคนที่ยังไม่มีภูมิธรรม ไม่เข้าใจธรรม ย่อมติดในภาษาสมมติบัญญัติ ย่อมมีปัญหาในเรื่องนี้เหมือนที่พระองค์ตรัสแก่ ทีฆนขะ ว่าสิ่งใดที่เขาพูดกันในโลก ก็พูดตามโวหารนั้นแต่ไม่ยึดถือ แสดงให้เห็นว่า พระองค์ไม่ได้มีปัญหาเรื่องภาษาสมมติ อีกอย่างหนึ่ง สาวกที่ออกไปเผยแผ่ธรรม พระองค์ทรงห้ามให้นำเอาพุทธพจน์ไปเผยแผ่ โดยไม่ได้แปลตามภาษาท้องถิ่นนั้นเหตุผลนี้ เพื่อมิให้เกิดปัญหาใน

^{๕๗} สุนทร ฌ รังสี, **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.), หน้า ๓๖.

^{๕๘} พุทธทาสภิกขุ, **พุทธประวัติ ฉบับวิจารณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อรุณวิทยา, ๒๕๔๖.), หน้า ๑๒๐.

ถึ้นนั้นนั่นเอง ในการเผยแผ่พุทธธรรมของพระองค์ ซึ่งอยู่ในบริบทของศาสนาพราหมณ์ ภาษาวัฒนธรรม ย่อมมีอิทธิพลต่อการเผยแผ่พุทธธรรมของพระองค์ ด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ พระพุทธองค์ทรงมีเต็มบริบูรณ์อยู่แล้ว ฉะนั้น ไม่น่าจะมีปัญหาเกี่ยวกับภาษาที่พระองค์ตรัส ถึงกระนั้น ผู้ฟังที่ไม่เข้าใจ มิได้หมายความว่า พระองค์มีพระประสงค์กล่าวให้คลุมเครือหรือกล่าวให้ไขว้เขว แต่พระองค์ยืมคำเหล่านั้น มาตรัสถาม ตรัสย้ำ เลยทำให้ผู้ฟัง (สาวก พราหมณ์) เกิดความสงสัยว่า พระองค์ไม่รู้จริง แต่ที่สุดก็เข้าใจเนื้อหาธรรมนั้นได้^{๕๙}

กล่าวโดยสรุป การแก้ปัญหาของพระองค์เป็นไปเพื่อประโยชน์ในลักษณะ ๔ อย่างคือ

- ๑) ต้องการให้ศึกษาหลักคำสอนให้แตกฉานจนแล้วกล้ำในธรรม
- ๒) ปฏิบัติตามธรรมจนสามารถได้รับผลที่ควรได้รับ
- ๓) แสดงธรรม เผยแผ่พุทธธรรมให้คนอื่นเข้าใจได้ด้วย
- ๔) ต้องปกป้อง รักษาคำสอน มิให้ถูกบิดเบือน เพื่อรักษาธรรมเอาไว้

๒.๓.๓ การใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมเกี่ยวกับสาวก

ในครั้งพุทธกาล การเผยแผ่พุทธธรรมประกอบไปด้วย ศาสดา ธรรมะและสาวก องค์ประกอบสำคัญในการเผยแผ่พุทธธรรมกับศาสนิกคือ ภาษา หลังจากที่พระพุทธองค์ประทานโอวาทแก่คณะธรรมทูตหมู่ใหญ่แล้ว พระองค์กำชับว่า ให้นำพุทธธรรมออกไปเผยแผ่เพื่อความสุขแก่ชาวโลกและเทวดา แล้วสาวกเหล่านั้นต่างออกเดินทาง แต่ละเส้นทางไปเพียงองค์เดียว ไม่ไปเป็นคู่เป็นที่ทราบดีแล้วว่า พระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล เป็นเหมือนลัทธิหนึ่งเท่านั้น การที่พระองค์ส่งสาวกออกไปประกาศพระธรรมนั้น เพื่อให้ชาวโลกได้รู้ ได้เข้าใจพระธรรมคำสอน ที่พระองค์คิดค้นขึ้นมาเอง เป็นที่น่าสังเกตว่า สาวกเหล่านั้น (ก่อนแสดงโอวาทวันมาฆะ) มีคุณสมบัติอย่างไรในการเผยแผ่พุทธธรรมคำสอน พระองค์กล่าวไว้อย่างไร หลังจากวันนั้น พระองค์ได้วางรูปแบบการเผยแผ่คำสอนขึ้น โดยมี ๓ คาถาข้างต้นนั้น คือ หลักการใหญ่ที่ออกไปเผยแผ่พุทธธรรม ด้วยคุณสมบัติที่เป็นพระอรหันต์เท่านั้นยังไม่พอเพียงพอ หรือ แล้วทำไม พระองค์จะต้องกำชับพระอรหันต์ ผู้มีธรรมที่ไม่มีความคิดเบียดเบียน ไม่กล่าวร้ายใครอยู่แล้ว ให้ตระหนักในหลักการเหล่านั้น เหมือนกับว่า สาวกที่ออกไปเผยแผ่ยังไม่มีคุณสมบัติคำว่า “อรหันต์” สมบูรณ์ดีพออย่างนั้นหรือ หรือเป็นเพราะเหตุว่า สาวกเหล่านั้นยังใหม่อยู่ ยังไม่รู้หลักการของพระองค์ดีนัก ยังไม่เข้าใจเนื้อหาธรรมดีพอ จากกรณีที่สาวกจำนวนมาก (๖๐ องค์) ที่ออกไปประกาศศาสนา^{๖๐} บางองค์นำบุคคลที่เลื่อมใสมาเฝ้าพระพุทธองค์ เพื่อฟังธรรมของพระองค์ให้เข้าใจธรรม หรือสาวกเหล่านั้นไม่มั่นใจในการเข้าใจเนื้อหาธรรม เลยไม่

^{๕๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๕.), หน้า ๓๘.

^{๖๐} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.), หน้า ๓๓.

กล้าสอนในแก่นธรรม จึงได้แต่กล่าวเพียงย่อ ย่อ เช่น พระอัสสชิ กล่าวเพียงย่อ ๆ ให้อุปติสสมาณพ ฟังว่า ธรรมใดเกิดแต่เหตุ ธรรมนั้นย่อมดับไปเพราะเหตุนั้น

อนึ่ง ในการออกไปเผยแผ่พุทธธรรม สาวกส่วนมากมิได้อยู่ร่วมฟังอรรถ หลักธรรมที่ หลากหลายของพระพุทธองค์เท่ากับพระอานนท์ จึงรู้เท่าที่ตนเองฟังเพียงครั้งเดียว ดังนั้น สรรพวิชา ความรู้ เนื้อหาธรรมที่พิสดาร เทคนิคการประกาศพุทธธรรม คงมีน้อย ส่วนมากอาศัยเพียงหลักการ ๓ คาถานั้น นอกจากนั้น เบื้องหลังก่อนมาบวชและอิทธิพลความคิด ความเชื่อ ภาษาวัฒนธรรม อาจจะยังมีอยู่ในขณะตอนเป็นนักบวช ซึ่งจะกลายเป็นบรรทัดฐานในการตีความ หรือถือเป็นทัศนะได้ แม้แต่สาวกที่ได้รับการอบรมบ่มบ่ม บ่ม ไม่ได้ฟังบ่อย ๆ จากพระองค์ หรือแม้สาวกที่ใกล้ชิดพระองค์ยังมี ปัญหาเรื่องศัพท์ เรื่องการเข้าใจหลักคำสอนของพระองค์ บางทีถกกันถึงขนาดต้องให้พระองค์ วินิจฉัยก็มี บางทีแสดงธรรมแล้วไม่แน่ใจ ก็เข้าเฝ้าพระองค์ให้ช่วยชี้ เพื่อให้เกิดความแน่ใจก็ยังมี เช่น พระอานนท์ ไม่เข้าใจปฏิจจสมุปบาท เพราะเป็นเรื่องยากลึกซึ้ง^{๖๑} ตรัสถามพระองค์ว่า พระองค์เข้าใจ ได้อย่างไร (มหานิทานสูตร)^{๖๒} เรื่องการถอนหรือการบัญญัติขึ้นใหม่ที่พระองค์อนุญาตได้ เป็นชนวนให้ เกิดปัญหาทางคณะสงฆ์แตกนิกาย ถ้าสาวกเป็นพระอรหันต์แล้วทะเลาะกันทำไม (สังคิตีสูตร)^{๖๓} หรือ กรณีที่พระองค์สอนสาวกว่าผู้เรียนธรรมผิวย่อมมีโทษ เหมือนจับงูพิษ (อลคัททูปมสูตร)^{๖๔} สาวกไม่รู้ คำและความหมาย คำว่า วิกาล จึงเถียงกัน (ภูิกาคิริสูตร)^{๖๕} พระภูมิชะตอบปัญหาชัยเสนกุมาร แต่ไม่ แนใจ จึงมาทูลถามพระองค์ (ภูมิขสูตร)^{๖๖} พระสาวกถกกันเรื่องป่า แล้วไปทูลถามพระองค์ (มหาโคสิง คสาลสูตร)^{๖๗} สาวกอวดธรรมกัน แล้วไปทูลถามพระองค์ (โอวาทสูตร)^{๖๘} เหล่านี้ ล้วนเป็นปัญหา สำหรับสาวก ที่อาจจะยังมีใช่เป็นพระอรหันต์ ลักษณะที่เกิดข้อสงสัยเช่นนี้ ย่อมเป็นปัญหาในการเผยแผ่พุทธธรรมได้ ในเมื่อไม่เข้าใจคำสอนอย่างแตกฉาน การออกไปเผยแผ่พุทธธรรม ย่อมไม่มีความ เชื่อมั่นในตัวเองได้ จึงขอสรุปเป็นประเด็นปัญหาในการเผยแผ่พุทธธรรมของสาวก ดังนี้

๒.๓.๔ แนวทางการใช้ภาษาของสาวก

การออกไปเผยแผ่พุทธธรรม เพื่อประกาศหลักคำสอนที่เป็นของใหม่นั้น จะต้องมีความ พร้อมอย่างมาก เพราะจะต้องตอบปัญหาที่เป็นเรื่องใหม่ จะต้องชี้แจงคำสอนของสมณโคตมว่าคือ อะไร สอนอย่างไร นอกจากนั้นท่าทีที่แสดงออก จะต้องอาศัยความสุ่มรอบคอบ ใจเย็น สำรวมพูด

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๙/๕๐.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๓/๒๕๐.

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๔/๑๘๑.

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๙/๑๘๓.

^{๖๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๒๕/๒๖๔.

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๙-๓๗๐/๒๘๐.

^{๖๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๘๓-๔๘๖/๒๐๑.

จริง ไม่กล่าวร้ายใคร มีความอดทนและมุ่งประโยชน์แก่มหาชนอย่างแท้จริง อนึ่ง การที่ผู้เผยแผ่พุทธธรรม จะปฏิบัติได้เช่นนี้ ย่อมจะต้องมีหลัก มีวินัย ในการดำเนินเป็นแบบอย่างที่ดี นั่นคือ จะต้อง มีพระวินัยประกอบพระธรรมเสริมกัน

๑) คุณสมบัติความเป็นอริยะที่ไม่พร้อมแล้วคำว่า อริยะ แปลว่า ผู้ประเสริฐคือ ชาวอริย ในความหมายของคติพุทธ หมายถึง ผู้บรรลุนิพพานขั้นสูง มี ๔ ระดับคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์^{๖๙} สาวกที่ออกไปเผยแผ่พุทธธรรมอยู่ในระดับใด หากอยู่ในระดับ เบื้องต้น ย่อมมีข้อสงสัยธรรมอยู่ หากขั้นสูงสุด ย่อมไม่มีข้อสงสัยคำว่า “พร้อม” จึงต้องขึ้นอยู่กับ สถานะที่สาวกองค์นั้นมีอยู่ อย่างไรก็ตาม ยังมีพระวินัยเป็นฐานรวมกันอยู่ โดยมีพระพุทธรูปเป็นเอก มติในเรื่องปัญหาหลักธรรมอยู่ การที่พระสาวกจะรู้เกินเลยหรือแตกฉาน หรือแสดงธรรมอย่างพิสดาร นั้น ย่อมเป็นเรื่องที่สาวกไม่มีความมั่นใจพอ จึงเล็งวิธีตอบแบบยืนยันของพระพุทธรูป ยกเว้น พระสาวกที่แตกฉานแล้วอย่าง พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัจจายนะ แต่ถึงกระนั้น ยังมี สาวกที่สามารถแก้ปัญหานี้ได้ เช่น พระอนนรุทธะ แสดงธรรมแก่ช่างไม้ด้วยพยัญชนะ และอรรถ เกี่ยวกับเรื่องจิตที่หลุดพ้นไม่มีประมาณ จิตหลุดพ้นที่เป็นฉาน ว่าต่างกันหรือไม่ ท่านตอบว่า ต่างกัน ทั้งอรรถและพยัญชนะ^{๗๐} แม้แต่พระอานนท์ ผู้ไม่ได้เป็นพระสายธรรมทูต ยังสามารถแสดงธรรมได้ อย่างลึกซึ้ง พระอานนท์แสดงธรรมเรื่อง ฉานที่ ๑ ถึงฉานที่ ๔ แก่คหบดีคนหนึ่งชื่อ ทสมะ ที่ถามว่า ภิกษุที่มีความเพียร มีธรรมเป็นที่ตั้ง มีจิตหลุดพ้น เป็นผู้บรรลุนิพพานอันยอดเยี่ยมตลอดกิเลสหรือไม่ ซึ่ง พระอานนท์ตอบว่า มี คือ ภิกษุที่สังคจกอกุศล แล้วได้ฉาน ๑ ถึงฉาน ๔ มีจิตประกอบด้วยพรหม วิหาร ๔ ได้อรูปฉาน^{๗๑} หรือตัวอย่าง พระโมคคัลลานะ สอนธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเรื่องความประพฤติ ตัวที่ว่ายากสอนยาก ว่ามีอะไรบ้าง ท่านกล่าวธรรมแก่ภิกษุผู้ว่ายากสอนยาก ว่ามี ๑๖ ข้อ และ กล่าวถึงธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายเช่นกัน แล้วให้หมั่นพิจารณาตัวเองอยู่เสมอ เปรียบเหมือน บุรุษหรือสตรีวัยกำดัด ชอบโอ้อวดสงัดดูเงาหน้าของตนในกระจกเงา ถ้าเห็นรูขุมหรือสิวนบนใบหน้านั้น ย่อมพยายามที่จะให้รูขุมหรือสิวนั้นหายไป หากใบหน้าไม่มีรูขุมหรือสิว รู้สึกพอใจว่า เป็นลาภของเราที่มี ใบหน้าบริสุทธิ์^{๗๒} ตัวอย่างที่โดดเด่นที่สุดคือ พระมหากัจจายนะ อธิบายเรื่อง การพิจารณาเรื่องจิต หลังจากทีพระภิกษุได้ฟังธรรมของพระพุทธรูป ที่ตรัสเป็นอุเทศว่า “ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการ ที่เมื่อพิจารณาอยู่ ความรู้สึกไม่ฟุ้งซ่านไป ไม่ชานไปภายนอก ไม่ตั้งสงบอยู่ภายในและไม่สะดุ้ง เพราะไม่

^{๖๙} ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.), หน้า ๓๓.

^{๗๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๓๐/๒๖๙.

^{๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘-๒๐/๑๙-๒๓.

^{๗๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๑-๑๘๔/๑๘๖-๑๘๗.

ถือนั่น เมื่อความรู้สึกไม่พุ่งชันไปภายนอก เมื่อตั้งสงบอยู่ภายในและไม่สะดุ้ง เพราะไม่ถือนั่น ย่อมไม่มีความเกิดชราแห่งชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัยต่อไป”^{๗๓}

แต่ภิกษุเหล่านั้นไม่เข้าใจในในอรรถนี้ เลยมาขอให้ท่าน มหากัจจายนะอธิบายเนื้อหาให้ฟัง ท่านมหากัจจายนะ สามารถอธิบายได้อย่างพิสดารออกไป เพื่อให้เกิดความเข้าใจขึ้น เมื่อท่านแสดงธรรมให้ฟังแล้ว ภิกษุเหล่านั้น กล่าวชื่นชมสรรเสริญท่าน นี่คือ คุณสมบัติที่ดีพร้อมของสาวกที่อธิบายเนื้อหาธรรม ของพระพุทธองค์ ได้อย่างแตกฉานทั้งอรรถและพยัญชนะ

๒) ไม่แตกฉานในหลักธรรมของพระองค์^{๗๔} จากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างบนนั้น ชี้ให้เห็นว่าสาวกของพระองค์หลายองค์ที่สามารถอธิบายธรรมได้ดี พิศดาร ละเอียต แต่มีพระภิกษุที่เป็นสาวกของพระองค์มิได้แตกฉานในธรรมทั้งหมด เป็นเรื่องยาก ที่สาวกที่ไม่มีภูมิธรรม ย่อมไม่เข้าใจธรรมของพระองค์ ถึงกระนั้น สาวกที่มีความมุ่งมั่น และด้วยพระมหากรุณา ที่พระองค์พร่ำสอนสาวกทั้งดำนิตักเตือน ชื่นชม สรรเสริญให้กำลังใจ จนทำให้สาวก เข้าใจหลักแก่นธรรมแท้จริงของพระองค์ และพระองค์ได้กล่าวชื่นชมยกย่อง โดยตั้งเป็นฝ่ายผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ เช่น พระที่ได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะ

๓) ไม่เข้าใจภาษาพุทธธรรม ความหมายที่พระองค์ตรัส^{๗๕} การที่พระพุทธองค์ประกาศเผยแผ่พุทธธรรม พระองค์มีพุทธประสงค์ ที่ต้องการให้มนุษย์เข้าใจคำสอนที่แท้จริง มิใช่มาหลงมกมายในเรื่องเทพเจ้า หรือพิธีกรรมที่หาสาระมิได้ ไม่รู้ต้นสายปลายทาง ไม่เอื้อให้เกิดการดับทุกข์ที่แท้จริง แต่หลักคำสอนของพระองค์เหมาะสำหรับผู้เป็นนักรบ ข้าราชการ ผู้คงแก่การศึกษา ผู้เฝ้าระวังการหลุดพ้น (โมกษะ) เช่น ฤๅษี นักพรต ที่ปฏิบัติสันยาสี ๔ คือ โศกยัม คือ แยกจิต สมปิยัม คือ ขำระจิตให้สะอาดเพื่อพบพระเจ้า สรूपยัม คือ ขำระจิตให้ยิ่งเพื่อให้จิตไปอยู่กับพระเจ้า และสยุษยัม คือ การหลุดพ้นแล้วไปอยู่กับพระเจ้า ดังนั้น จิตและพระเจ้าคืออันเดียวกัน ประเด็นนี้พระองค์ตรัสสอนให้สาวกทั้งหลาย อย่าได้นำเอาพุทธพจน์ไปสอนโดยตรง แต่ให้ใช้ภาษาท้องถิ่นนั้น เขาใช้อย่างไรให้ใช้อย่างนั้น พระพุทธองค์ตรัสเรื่องภาษาของท้องถิ่นที่ต่าง ๆ ให้พูดตามนั้น อย่าปรักปรำภาษาถิ่นนั้นว่าผิด เขาเรียกอะไรก็ให้เรียกอย่างนั้น ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภาษานั้นแลในโลกนี้ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปาติ ในบางชนบท เขาหมายรู้ว่า ปัตตะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า ปิฏฐะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า สราวะ ในบางชนบทเขาหมายรู้ว่า หโรสะ ในบางชนบทเขา หมายถึงว่า โปณะ ในบางชนบทเขา หมายถึงว่า หนะ ในบางชนบทเขา หมายถึงว่า ปิปีละ ภิกษุพูดปรักปรำโดยประการที่ชนทั้งหลาย หมายถึง

^{๗๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๑๓/๓๘๐.

^{๗๔} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.), หน้า ๓๕.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

เรื่อง ภาษะนั้นกันดังนี้ ในชนบทนั้น ๆ ตาม กำลังและความแน่ใจว่านี่เท่านั้นจริง (อัน) อื่น
เปล่าอย่างนี้แล ชื่อว่าเป็น การปรักปรำภาษาชนบทและเป็นการลวงเลยคำพูดสามัญ^{๗๖}

แสดงว่าภาษาที่พระองค์สอนนั้น เป็นเรื่องลึกซึ้งและต่างถิ่นจากที่อื่น หากนำไปสอนคน
ท้องถิ่น (ซึ่งอาจจะใช้ภาษาต่างกัน) อาจเกิดปัญหาได้ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ให้สิทธิใน
การแสดงธรรมของสาวกอย่างเต็มที่ ด้วยภาษาที่ตนเองถนัด นอกจากนี้ จากข้อความนี้ ผู้วิจัยสามารถ
สรุปได้ว่า มีภาษาในการพูดกันอยู่มากมายในสมัยนั้น

สรุปปัญหาที่เกิดจากสาวกเผยแผ่พุทธธรรมนั้น ได้ดังนี้ ๑) ไม่แตกฉานในธรรม และภาษา
ของพระพุทธองค์ ๒) ขาดหลักการในการเผยแผ่ศาสนา ๓) คุณสมบัติในสรรพวิชาน้อยไป ๔) ได้รับ
อิทธิพลท้องถิ่นนั้น ๆ ทำให้สาวกที่ออกไปเผยแผ่พุทธธรรม จึงต้องพามาเฝ้าพระพุทธองค์ ปัญหา
ทั้งหมดนี้ เกิดจากสาวกเอง และอาจจะเป็นไปได้ว่า มีอุปสรรคในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ การ
เข้าใจหลักธรรมที่พระองค์สอน และการเผยแผ่พุทธธรรม ไปยังผู้ฟังที่ยังใหม่อยู่ นี่คือแก่นของปัญหาที่
สันนิษฐานว่า น่าจะเกิดขึ้นในสมัยนั้น แต่อย่างไรก็ตาม ด้วยประสบการณ์และการวางตัวของพุทธ
สาวก ตามหลักที่พระองค์ประทานเป็นโอวาทไว้นั้น คือ หนทางที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาทั้งหมด
โดยเฉพาะปัญหาเรื่องการประกาศศาสนา และการปฏิบัติตามกฎพระวินัย พระองค์ให้ความสำคัญ
เกี่ยวกับการพูด คือ ไม่กล่าวร้าย ไม่พูดร้าย การสอนเช่นนี้ การไม่โจมตีลัทธิอื่น ๆ นั้น เป็นการทำลาย
ด่านปราการ ที่ยึดถือกันมายาวนานของสังคมเจ้าลัทธิสมัยนั้น การทำลายด่านนี้ได้ ทำให้
พระพุทธศาสนา มีหลักธรรม มีรูปแบบใหม่ มีการยอมรับนักบวชตามคติของสมณะโคตม จะได้เข้าไป
ฝังแทรกในหัวใจของประชาชน ได้อย่างมั่นคง นั้นหมายความว่า พระองค์ได้ยึดหัวใจมวลชนได้แล้ว
และปราบพยุสการถือตัว การถือทิฐิพวกพราหมณ์ได้อย่างราบคาบ เพราะพวกพราหมณ์สมัยนั้น มี
หน้าที่ในการปลุกกระแสความคิด ปลุกฝังความเชื่อ อย่างผิด ๆ อยู่มาก

๒.๔ สรุป

เมื่อกล่าวสรุปถึงการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม ซึ่งพอประมวลแนวคิดและวิธีการ
เผยแผ่พุทธธรรม ของพระพุทธองค์ได้ดังนี้ ในครั้งพุทธกาลการเผยแผ่พุทธธรรมของพระพุทธองค์ อยู่
ในท่ามกลางของสังคมพราหมณ์ การที่พระองค์จะปฏิเสฐวัฒนธรรมคงทำได้ยาก พระองค์จึงใช้วิธี
กลมกลืนและประยุกต์หลักการ แนวคิด ภาษา การเผยแผ่พุทธธรรมด้วยพระองค์เอง หมายความว่า
พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถในการปฏิรูป ซึ่งถือว่าท้าทายสังคมอย่างมาก เนื่องจากพระองค์ทรงรู้
จุดอ่อน จุดแข็งในปริบทของสังคม ศาสนาสมัยนั้นดี ประกอบกับที่พระองค์ตรัสรู้ธรรมเอง จน
กลายเป็นคุณลักษณะที่พิเศษ ซึ่งแตกต่างจากเจ้าลัทธิต่าง ๆ ในยุคนั้น กลายเป็นเรื่องใหม่สำหรับผู้คน
ยุคนั้น จุดนี้เองที่ทำให้เกิดปัญหา ในการเผยแผ่พุทธธรรมด้วย เพราะเป็นเรื่องใหม่และท้าทายต่อ

^{๗๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๑/๓๔๗.

สังคมมาก โดยเฉพาะที่เห็นชัดเจนว่าในเรื่องภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรม ทำให้สาวก พราหมณ์ และประชาชนเกิดความสงสัย ไม่เข้าใจคำสอนของพระองค์ ส่วนมากผู้คนคุ้นเคยกับภาษา ความหมายของพราหมณ์มาก่อน ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงใช้ภาษาพราหมณ์ แต่ยกย้ายความหมายมาเป็นของพระองค์ เช่น คำว่า อริยะ พราหมณ์ และกรรม คำเหล่านี้ มีสองนัยคืออริยะ หมายถึง วรรณะพราหมณ์ แต่ความหมายของพระองค์คือ ผู้บรรลุนิพพาน พราหมณ์ หมายถึง ผู้เกิดมาจากพระพรหมของพระพุทธรองค์หมายถึง พระอริยบุคคลหรือพระอรหันต์ กรรม หมายถึง การกำหนด การบันดาล การสร้างของพระพรหม แต่ของพระพุทธรองค์คือ การกระทำของตัวเองจนในที่สุดแนวคำสอนของพระองค์ถูกยอมรับ เพราะสังคมสมัยนั้น ถูกกดดันจากระบบวรรณะ และความเชื่อเรื่องพระพรหมมานาน คอยรอแต่การดลบันดาลของพระเจ้า ชีวิตจึงเลื่อนลอย แนวสอนของพระพุทธรองค์ จึงเป็นทางเลือกใหม่ จนมีผู้เลื่อมใสมาขอบวชมากมาย จนทำให้เกิดลัทธิใหม่และกลายเป็นศาสนาขึ้น จากที่พระพุทธรองค์ได้สั่งสอนมา และคำสอนของพระองค์ ได้ถูกขัดเกลา ถูกรวบรวมจนเป็นหมวดหมู่ ถูกบันทึกเป็นภาษาอักษร เป็นรูปธรรมขึ้น เรียกว่าพระไตรปิฎก มีภาษาบาลี คือภาษาพุทธพจน์ เพราะเป็นต้นตอภาษา ภาษาบาลีอยู่ในกลุ่มเดียวกันกับภาษาปรากฤต (ภาษาปรากฤต เป็นภาษาพื้นเมืองชาวอารยันสมัยกลาง มี ๕ ภาษาคือ มหาราษฎร์ เศรเสนี มาคี ปราจยา และอวันตี) ภาษามคธีที่พระพุทธรองค์ประกาศพระศาสนา สิ่งที่เป็นสายส่งในการสืบทอดคำสอนของพระองค์ มายาวนานถึงทุกวันนี้คือ ภาษาบาลีหรือเรียกในสมัยนั้นว่า ภาษามคธี เพราะศาสนาพุทธ มีพระไตรปิฎกเป็นต้นฉบับ ที่บรรจุพระพุทธรพจน์เอาไว้ด้วยภาษาบาลีหรือมคธ ยากที่คนทั่วไปจะเรียนรู้ให้เข้าใจ เพราะมีความลึกซึ้ง ด้วยเหตุนี้ จึงมีวิธีการขยายความ ตีความให้กระจ่างด้วยการแต่งคัมภีร์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้อรรถสาระ เนื้อความที่กว้างขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือในการตีความ เครื่องมือหรือคัมภีร์ในการตีความพอลำดับได้ดังนี้ พระบาฬี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา มรุธัมภีร์ คัณฐี โยชนา ทีปนี นิสยะ สารัตถะ วิสุทธิมรรค มลลทีปนี และคัมภีร์ที่เรียกว่า มลลทปปัญหา ถือว่าเป็นการขยายความพุทธพจน์ที่ลึกซึ้งให้กระจ่างเช่นกัน